

دریافت شهریه از دانشجویان غیرایرانی دوره روزانه

(بی توجهی به سیاست های گزینشی مهاجرت)

پژوهشگران:

حمزه حاجی عباسی

امیرحسین چیت ساززاده

دریافت شهریه از دانشجویان غیر ایرانی دوره روزانه
(بی توجهی به سیاست‌های گزینشی مهاجرت)

پژوهشگران:

حمزه حاجی عباسی

امیرحسین چیت‌ساززاده

تهیه و تنظیم:

برنامه آفاق

(برنامه‌ای با همکاری پژوهشکده سیاست‌گذاری دانشگاه صنعتی شریف و انجمن دیاران)

فهرست مطالب

فصل اول: طرح مسئله	۳
فصل دوم: بررسی آمار و اطلاعات مهاجران دانشجو در ایران	۱۸
فصل سوم: شناسایی عمیق مسئله از دید صاحب‌نظران	۳۱
فصل چهارم: سیاست‌های مهاجرتی و آموزشی مهاجران در ایران	۴۵
فصل پنجم: سیاست‌های گزینشی مهاجرت	۶۴
فصل ششم: جمع‌بندی و ارائه راهکار	۸۰
منابع	۸۸

پیش‌گفتار

دریافت ۸۰ درصد شهریه از دانشجویان مهاجر در دوره روزانه دانشگاه‌ها، یکی از سیاست‌های آموزشی مرتبط با مهاجران است که از اواخر دهه ۸۰ در قالب «شیوه‌نامه ثبت‌نام دانشجویان غیر ایرانی» اجرا می‌شود. هدف از این پژوهش، بررسی عمیق دلایل، نتایج و اثرات این سیاست آموزشی است. در فصل اول و دوم این گزارش برای شناخت بهتر صورت مسئله و جوانب آن، اسناد و دستورالعمل‌های مربوط به پذیرش دانشجویان در سه دهه گذشته و آمار شرکت‌کنندگان و پذیرفته‌شدگان مهاجران در آزمون‌های سراسری در شش سال اخیر، مطالعه و بررسی گردید. در فصل سوم، برای فهم دقیق از علل ریشه‌ای دریافت شهریه از قبول‌شدگان دوره روزانه، ضمن انجام مصاحبه‌های عمیق با ذی‌نفعان گوناگون این موضوع و تحلیل اسناد و شواهد موجود؛ روایتی جامع، قابل قبول، مستند و مبتنی بر شواهد در مورد تصمیم مذکور ارائه گردید. در فصل چهارم، با مروری کوتاه بر سیاست‌های مهاجرتی ایران در مورد مهاجران افغانستانی (غالب مهاجران در ایران)، نشان داده شد که سیاست آموزش عالی در مورد مهاجران در راستای دیگر سیاست‌های مهاجرت بوده است و بر اساس این استدلال بنا شده است که حضور مهاجران (سکونت، اشتغال، تحصیل و...) برای ایران و نظام آموزشی هزینه دارد، در نتیجه، فرصت و ظرفیتی برای این حضور نمی‌توان متصور شد. در فصل پنجم، سیاست‌های گزینشی مهاجرت در دیگر کشورها را به‌عنوان بسته‌های سیاستی که به دنبال استفاده بهتر از فرصت‌های اقتصادی، علمی، اجتماعی و ... حضور مهاجران در کشور میزبان هستند را معرفی شد. در فصل آخر، پیشنهادهایی برای تسهیل شرایط تحصیل نخبگان مهاجر و استفاده از فرصت حضور آن‌ها در ایران ارائه گردید.

فصل اول

طرح مسئله

مقدمه

در چند سال اخیر، تحصیلات تکمیلی برای مهاجران و پناهندگان مقیم در ایران اهمیت بالایی یافته است. با افزایش تقاضای مهاجران برای ورود به دانشگاه‌ها در دهه ۸۰، بحث دریافت شهریه از آن‌ها داغ شد و مصوباتی در این زمینه صادر گردید. بنا به آمار سازمان دانشجویان، بیش از ۵۷ هزار دانشجوی بین‌المللی در سال ۱۳۹۹ در ۷۷ دانشگاه ایران به تحصیل مشغول بوده‌اند. بخشی از این دانشجویان از طریق قبولی در آزمون سراسری وارد دانشگاه شده‌اند. طبق آمار سازمان سنجش، سالیانه حدود ۳۵۰۰ نفر از مهاجران مقیم در ایران، از طریق کنکور سراسری در دانشگاه‌ها پذیرفته می‌شوند، که حدود ۸۰۰ نفر از آن‌ها موفق به پذیرش در دوره روزانه می‌شوند.

در حال حاضر کلیه مهاجرانی که در آزمون سراسری، موفق می‌شوند باید شهریه پرداخت کنند. میزان شهریه پرداختی برای شرکت در دوره‌های شبانه، پیام‌نور و غیرانتفاعی برای همه پذیرفته‌شدگان (ایرانی و یا غیرایرانی) برابر است؛ اما طبق بخش‌نامه‌های موجود، پذیرفته‌شدگان مهاجر در دوره روزانه نیز ملزم به پرداخت ۸۰ درصد شهریه شبانه هستند. افزایش هزینه‌های تحصیل، احساس تبعیض و عدم توجه به تلاش کسانی که در دوره روزانه قبول می‌شوند، دیدی منفی نسبت به عملکرد نظام آموزش عالی ایران در ذهن این نخبگان به وجود آورده است. دلایل گوناگونی برای دریافت شهریه از دانشجویان روزانه، ذکر می‌شود. این که ریشه این تصمیم از کجا نشات می‌گیرد و چه پیامدهایی دارد و چه فرصت‌هایی ناشی از بی‌توجهی به «نخبگان افغانستانی-ایرانی» و یا «نخبگان عراقی-ایرانی» از دست می‌رود، موضوع پژوهش پیش روست.

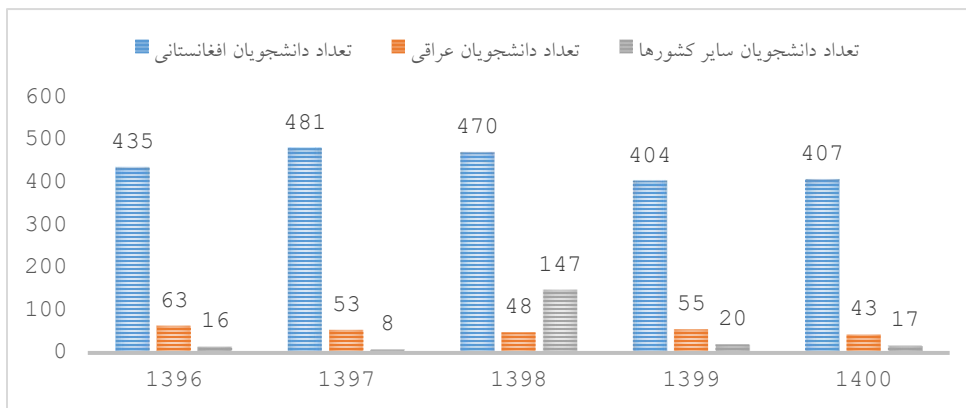

مرور اولیه مسئله

از دهه پنجاه شمسی به بعد با وقوع جنگ‌های پی‌درپی در کشورهای همسایه ایران، ورود مهاجران و آوارگان به ایران افزایش چشم‌گیری داشته است. ناپایداری و ناامنی طولانی مدت در افغانستان (و همچنین عراق)^۱ باعث شده است که بسیاری از این مهاجران، کشور ایران را به‌عنوان خانه خود انتخاب کرده و از بازگشت به سرزمین خود منصرف گردند. چندین سال زندگی در جامعه ایران و تشکیل خانواده و ظهور نسل‌های دوم و سوم، به درهم‌تنیدگی زندگی آن‌ها با ایرانیان منجر شده است و آن‌ها را از مهاجری که بالاخره روزی به وطن خود برمی‌گردد به یک فرد دومیلیتی (اگرچه به آن‌ها تابعیت ایرانی داده نشده است) تبدیل نموده است، این مهاجران، قسمتی از هویت خود را ایرانی می‌دانند. در طول این مدت، فرزندان آن‌ها در مدارس ابتدایی تحصیل نموده‌اند و عده‌ای از آن‌ها توانسته‌اند با موفقیت، مقطع دبیرستان را طی کرده و برای تحصیل در مقاطع بالاتر اقدام کنند. در نمودارهای ۱ و ۲ میزان پذیرفته‌شدگان به ترتیب در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در پنج سال اخیر نشان داده شده است.

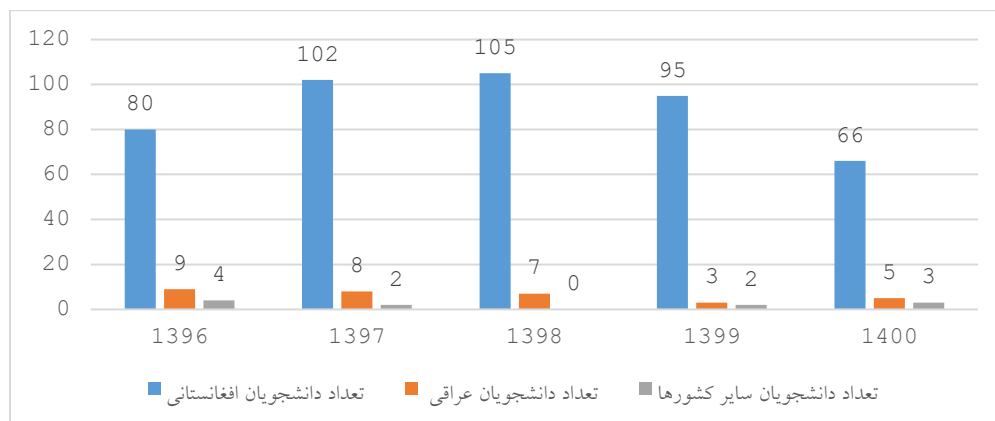
---

^۱ به دلیل اینکه تعداد زیادی از مهاجران در ایران، تابعیت کشور افغانستان را دارند، اطلاعات مربوط به این کشور، بیشتر از بقیه کشورها مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

نمودار ۱: پذیرفته‌شدگان اتباع کشورهای مختلف در مقطع کارشناسی دوره روزانه (منبع: سازمان

سنجش)

نمودار ۲: پذیرفته‌شدگان اتباع کشورهای مختلف در مقطع کارشناسی ارشد دوره روزانه (منبع: سازمان

سنجش)

تقاضای مهاجران مقیم در ایران، برای ورود به تحصیلات تکمیلی از اوایل دهه هشتاد افزایش یافت. در سال ۱۳۸۹ با افزایش تعداد قبول‌شدگان، مسئولان وقت، با تدوین شیوه‌نامه‌ای

تصمیم گرفتند از قبول شدگان روزانه، معادل حداکثر ۸۰ درصد شهریه شبانه را دریافت کنند. اگرچه این مبلغ، کمتر از شهریه یک دانشجوی بین‌المللی است اما شرایطی همچون سطح درآمد پایین خانواده، تولد اکثریت متقاضیان در ایران، القای عدم توجه به تلاش پذیرفته‌شدگان در دوره‌های روزانه دانشگاه‌ها به واسطه اختلاف قیمت ناچیز با شهریه دوره شبانه، به نارضایتی این افراد از نظام آموزش عالی ایران منجر شده است. اهمیت توجه به این نارضایتی از آنجا است که این افراد نخبه‌ترین قشر مهاجران در ایران هستند و ظرفیت ارزش‌آفرینی بالایی برای کشور در آینده دارند. البته حمایت سازمان امور دانشجویان از رتبه‌های زیر ۱۰۰ در سه سال اخیر، فشار مالی را برای عده محدودی کاهش داده است؛ اما اینکه سیاست‌گذار با چه دلایلی یک مهاجر با استعداد، که با همه سختی‌های زندگی در ایران، موفق به قبولی در دوره روزانه کنکور سراسری می‌شود، را مجبور به پرداخت شهریه می‌کند، مورد سؤال است. به همین دلیل در این پژوهش به دنبال شناسایی دلایل اصلی و ریشه‌ای دریافت شهریه از این افراد خواهیم بود. بدین منظور، ابتدا در سطح مطالعه توصیفی، با بررسی اسناد و گفتگو با ذی‌نفعان، جوانب این تصمیم را شناسایی کرده و سپس در سطح تفسیر و تبیین، ریشه‌ها و علل عمیق‌تر این تصمیم را بررسی نموده و در نهایت، راهکارهایی برای رفع این مسئله پیشنهاد می‌شود.

سؤالات پژوهش

در طول پژوهش برای شناخت بیشتر مسئله و فهم بهتر دلایل ریشه‌ای دریافت شهریه از پذیرفته‌شدگان روزانه آزمون سراسری و یافتن راه‌هایی برای کاهش اثرات منفی آن، به دنبال پاسخ به سؤالات زیر خواهیم بود.

✓ دریافت شهریه از دانشجویان روزانه مهاجر، چه دلایلی (سطحی و عمقی) دارد؟
(فصل سوم)

✓ رویکرد و سیاست‌های ایران برای حضور مهاجران چگونه بوده است؟ (فصل چهارم)
✓ سیاست‌های مهاجرتی گزینشی چیست و چه منافعی برای کشور میزبان دارد؟ (فصل پنجم)

✓ چه راهکارهایی برای کاهش اثرات منفی دریافت شهریه از پذیرفته‌شدگان در دوره‌های روزانه می‌توان یافت؟ (فصل ششم)

روند تاریخی دریافت شهریه و دیگر الزامات ثبت‌نام اتباع غیرایرانی در آزمون سراسری

از اولین سال‌های ورود اتباع افغانستانی و عراقی به ایران در دهه ۶۰، شرکت مهاجران در آزمون سراسری و تحصیل در دانشگاه برای افرادی که مدارک اقامتی معتبر داشتند، منع خاصی نداشت. با مطالعه دفترچه‌های راهنمای شرکت در آزمون سراسری از دهه ۶۰ به بعد، مشاهده می‌شود که تا قبل از سال ۷۷ هیچ بند و تبصره‌ای مبنی بر اینکه شرکت‌کنندگان باید تابعیت ایرانی داشته باشند و یا شهریه بپردازند، وجود ندارد. از سال ۷۷ تا ۹۰ چگونگی دریافت هزینه از دانشجویان، در اختیار دانشگاه‌ها و وزارت علوم بوده است؛ اما از سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ به بعد با تدوین «شیوه‌نامه ثبت‌نام دانشجویان غیرایرانی»، به صورت سراسری، دریافت هزینه تحصیل دانشجویان روزانه به صورت حداکثر ۸۰ درصد دانشجویان شبانه اعلام شده است.

علاوه بر این مطالعه دفترچه‌های فوق‌الذکر نشان می‌دهد که از اواسط دهه ۷۰ به بعد، شرایط حضور دانشجویان مهاجر (امور کنسولی، مناطق مجاز به تحصیل، شرط حداقل معدل و هزینه

تحصیل) در دانشگاه، به‌مرور زمان ساختار مدون و مشخصی پیدا کرده است، در جدول ۱ و ۲ سیر تغییرات مهم شرایط اتباع مقیم ایران برای شرکت در آزمون سراسری (کارشناسی و ارشد) از سال ۱۳۷۷ به بعد به‌صورت خلاصه آورده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، با گذشت زمان و افزایش تعداد متقاضیان، هر سال شرایط جدیدی در دفترچه راهنمای آزمون سراسری ذکر گردیده است.

جدول ۱: شرایط اتباع در مورد شرکت و قبولی در آزمون سراسری در دفترچه راهنمای دوره کارشناسی

سال	بندهای مرتبط با شرایط ویژه در مورد اتباع در سال‌های مختلف در دفترچه آزمون
از ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۶	اتباع خارجی شرکت‌کننده در آزمون سراسری در صورت قبولی ملزم به پرداخت شهریه مطابق ضوابط وزارت علوم، تحقیقات و فناوری یا وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی خواهند بود. اتباع خارجی متقاضی شرکت در این آزمون بایستی واجد شرایط و ضوابط تعیین‌شده توسط وزارت کشور باشند و محل تحصیل خود را با توجه به شرایط مذکور انتخاب نمایند.
۱۳۸۷	بنده (۱ ... ۱) صرفاً آن دسته از اتباع خارجی مقیم که دارای دیپلم کامل متوسطه نظام قدیم آموزش متوسطه یا گواهینامه دوره پیش‌دانشگاهی ایران باشند، مجاز به شرکت در آزمون سراسری سال ۱۳۸۷ خواهند بود. (۲) داشتن مدارک اقامتی یا شناسایی معتبر (دفترچه پناهندگی، گذرنامه، پروانه اقامت یا کارت هویت) ضروری است. حداقل معدل کل برای متقاضیان ۱۴ و برای دارندگان برگ تردد خروجی مدت‌دار، ۱۷ است. (۳) داوطلبان واجد شرایط ثبت‌نام به‌استثناء مناطق ممنوعه، مجاز به ثبت‌نام در سایر مناطق کشور می‌باشند.
۱۳۸۸	بنده (بر اساس اعلام رسمی اداره کل امور اتباع و مهاجرین خارجی وزارت کشور، ثبت‌نام و شرکت کلیه اتباع عراقی و افغانی (افغانستانی)، در آزمون سراسری سال ۱۳۸۸ «ممنوع» است.
۱۳۸۹	بنده ۲-۲-حداقل معدل کل پیش‌دانشگاهی برای پذیرش در رشته‌های گروه پزشکی (دکترای حرفه‌ای) ۱۶ است.

<p>بند ۵- به استثنای دارندگان دفترچه پناهندگی سیاسی و ... ثبت نام و ادامه تحصیل سایر پذیرفته شدگان در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور، منوط به انجام تشریفات قانونی خروج از کشور و اخذ گذرنامه با روادید تحصیلی معتبر است... در اولین نیمسال تحصیلی به آنان مرخصی بدون احتساب در سنوات اعطا می‌گردد. بدیهی است پس از انجام تشریفات قانونی خروج از کشور و صدور گذرنامه و اخذ روادید تحصیلی، در نیمسال بعدی طبق ضوابط از دانشجو ثبت نام قطعی خواهد شد.</p> <p>بند ۸- کلیه پذیرفته شدگان غیرایرانی آزمون سراسری در دوره‌های روزانه نیز، ملزم به پرداخت شهریه تحصیلی طبق مصوبات وزارتین علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می‌باشند.</p>																															
<p>بند ۲- ثبت نام پذیرفته شدگان غیرایرانی و اجرای روند امور کنسولی آنان بر اساس مفاد شیوه نامه ثبت نام و پذیرش شدگان غیرایرانی که به تصویب کارگروه دانشجویان غیرایرانی رسیده است، انجام می‌پذیرد.</p> <p>بند ۹- معدل کتبی دیپلم سه ساله نظام جدید برای رشته‌های تحصیلی مقاطع کاردانی، کارشناسی پیوسته، کارشناسی ارشد پیوسته و دکترای حرفه‌ای دامپزشکی حداقل ۱۴/۰۰ است و برای رشته‌های تحصیلی مقطع دکترای حرفه‌ای گروه آموزش پزشکی حداقل ۱۶/۰۰ است. برای مقاطع کاردانی و کارشناسی رشته‌های علوم پزشکی ۱۵/۰۰ است.</p>	<p>۱۳۹۰</p>																														
<p>۱۱- حداقل معدل لازم برای شرکت اتباع در کنکور به شرح ذیل است.</p> <table border="1" data-bbox="316 1291 1201 1680"> <thead> <tr> <th rowspan="2">نوع دوره</th> <th rowspan="2">مقطع تحصیلی</th> <th rowspan="2">نوع رشته تحصیلی</th> <th colspan="2">حداقل معدل</th> </tr> <tr> <th>کتبی دیپلم</th> <th>کل دیپلم</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td rowspan="2">روزانه و شبانه</td> <td>کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد پیوسته</td> <td>کلیه رشته‌های تحصیلی (بجز رشته‌های تحصیلی گروه آموزش پزشکی)</td> <td>۱۴</td> <td>--</td> </tr> <tr> <td>دکتری حرفه‌ای</td> <td>دامپزشکی</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>سایر دوره‌های آموزشی</td> <td>کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد پیوسته</td> <td>کلیه رشته‌های تحصیلی (بجز رشته‌های تحصیلی گروه آموزش پزشکی)</td> <td>---</td> <td>۱۴</td> </tr> <tr> <td rowspan="2">کلیه دوره‌های آموزشی</td> <td>کاردانی و کارشناسی</td> <td>گروه آموزش پزشکی</td> <td>۱۵</td> <td>---</td> </tr> <tr> <td>دکتری عمومی</td> <td>گروه آموزش پزشکی</td> <td>۱۶</td> <td>---</td> </tr> </tbody> </table>	نوع دوره	مقطع تحصیلی	نوع رشته تحصیلی	حداقل معدل		کتبی دیپلم	کل دیپلم	روزانه و شبانه	کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد پیوسته	کلیه رشته‌های تحصیلی (بجز رشته‌های تحصیلی گروه آموزش پزشکی)	۱۴	--	دکتری حرفه‌ای	دامپزشکی			سایر دوره‌های آموزشی	کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد پیوسته	کلیه رشته‌های تحصیلی (بجز رشته‌های تحصیلی گروه آموزش پزشکی)	---	۱۴	کلیه دوره‌های آموزشی	کاردانی و کارشناسی	گروه آموزش پزشکی	۱۵	---	دکتری عمومی	گروه آموزش پزشکی	۱۶	---	<p>۱۳۹۱</p>
نوع دوره				مقطع تحصیلی	نوع رشته تحصیلی	حداقل معدل																									
	کتبی دیپلم	کل دیپلم																													
روزانه و شبانه	کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد پیوسته	کلیه رشته‌های تحصیلی (بجز رشته‌های تحصیلی گروه آموزش پزشکی)	۱۴	--																											
	دکتری حرفه‌ای	دامپزشکی																													
سایر دوره‌های آموزشی	کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد پیوسته	کلیه رشته‌های تحصیلی (بجز رشته‌های تحصیلی گروه آموزش پزشکی)	---	۱۴																											
کلیه دوره‌های آموزشی	کاردانی و کارشناسی	گروه آموزش پزشکی	۱۵	---																											
	دکتری عمومی	گروه آموزش پزشکی	۱۶	---																											

<p>بند ۱- ثبت نام پذیرفته شدگان غیرایرانی در آزمون سراسری و اجرای روند امور کنسولی آنان بر اساس مفاد شیوه نامه ثبت نام دانشجویان غیرایرانی به شماره ۴۱/۱۲/۲۸۷۰۷ مورخ ۸۹/۷/۲۰ انجام می پذیرد.</p> <p>بند ۹- کلیه پذیرفته شدگان غیرایرانی دوره های روزانه دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی، در کلیه مقاطع و رشته های تحصیلی موظف به پرداخت شهریه تحصیلی طبق مصوبات هیئت امنای دانشگاه های تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری حداکثر تا ۸۰٪ شهریه دوره های نوبت دوم (شبانه) و در دانشگاه های علوم پزشکی بر اساس مصوبات وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می باشند</p> <p>بند ۱۰- حداکثر مدت تحصیل مجاز در مقاطع کاردانی و کارشناسی پیوسته برای پذیرفته شدگان غیرایرانی در رشته های تحصیلی دانشگاه پیام نور، مطابق شیوه نامه ثبت نام مصوب سال ۱۳۸۹ به ترتیب ۲ و ۵ سال است.</p>	<p>۱۳۹۲</p>				
<p>ثبت نام پذیرفته شدگان غیرایرانی در آزمون سراسری و اجرای روند امور کنسولی آنان بر اساس مفاد شیوه نامه ثبت نام دانشجویان غیرایرانی مصوب سال ۹۲ انجام می پذیرد.</p> <p>- توضیح مهم: شهریه دوره روزانه یک سال تحصیلی در سال تحصیلی گذشته (۹۳-۹۲) برای داوطلبان اتباع خارجی پذیرفته شده در دانشکده ها و یا دانشگاه های علوم پزشکی سراسر کشور در مقطع کاردانی (۲۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال)، در مقطع کارشناسی پیوسته (۴۳/۰۰۰/۰۰۰ ریال)، مقطع دکتری عمومی رشته های پزشکی و داروسازی (۹۸/۰۰۰/۰۰۰ ریال) و مقطع دکتری عمومی رشته دندانپزشکی (۱۰۴/۰۰۰/۰۰۰ ریال) بوده است. که برای سال تحصیلی ۹۳-۹۴ از طریق دفترچه راهنمای شماره ۲ به اطلاع داوطلبان خواهد رسید. ضمناً شهریه ثابت تا پایان دوره تحصیل ثابت، اما شهریه متغیر سالانه بر اساس مصوبه هیئت امنای هر دانشگاه و مدنظر قرار داشتن نرخ تورم رسمی اعلام شده از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، محاسبه و اخذ خواهد گردید.</p> <p>بند (۱۱) داشتن حداقل معدل کتبی و یا کل دیپلم به شرح زیر است:</p>	<p>۱۳۹۳</p>				
<table border="1"> <tr> <td data-bbox="295 1617 511 1665">حداقل معدل</td> <td data-bbox="511 1617 820 1665">نوع رشته تحصیلی</td> <td data-bbox="820 1617 1063 1665">مقطع تحصیلی</td> <td data-bbox="1063 1617 1209 1665">نوع دوره</td> </tr> </table>	حداقل معدل	نوع رشته تحصیلی	مقطع تحصیلی	نوع دوره	
حداقل معدل	نوع رشته تحصیلی	مقطع تحصیلی	نوع دوره		

کل دیپلم	کتبی دیپلم				
۱۲	---	کلیه رشته‌های تحصیلی (بجز رشته‌های تحصیلی گروه آموزش پزشکی)	کارشناسی و کارشناسی ارشد پیوسته	روزانه و شبانه	
		دامپزشکی	دکتری حرفه‌ای		
---	۱۵	گروه آموزش پزشکی	کارشناسی و کارشناسی	کلیه دوره‌های آموزشی	
---	۱۶	گروه آموزش پزشکی	دکتری عمومی		
<p>در این سال شرط معدل حذف گردید.</p> <p>بند ۶- متقاضیان تحصیل غیرایرانی پذیرفته شده در مناطق غیرمجاز، می‌توانند بر اساس کسب حدنصاب نمره علمی، در اولین کد رشته تحصیلی منطقه مجاز، طبق کارنامه قبولی و کاربرگ انتخاب رشته‌های تحصیلی آزمون سراسری، ادامه تحصیل دهند. دانشگاه‌های محل پذیرش اولیه که جزء مناطق غیرمجاز محسوب می‌شوند، ملزم به ارجاع پذیرفته شده غیرایرانی طی مکاتبه مستقیم به سازمان سنجش آموزش کشور می‌باشند.</p>					۱۳۹۵

جدول ۲: شرایط اتباع در مورد شرکت و قبولی در دفترچه راهنمای آزمون دوره کارشناسی ارشد

سال	بندهای مرتبط با شرایط ویژه در مورد اتباع در سال‌های مختلف در دفترچه آزمون
تا سال ۱۳۸۶	بند م- اتباع خارجی شرکت کننده در آزمون ورودی تحصیلات تکمیلی (دوره‌های کارشناسی ارشد ناپیوسته داخل) سال ۱۳۸۵ در صورت قبولی ملزم به پرداخت شهریه مطابق ضوابط وزارت عتف خواهند بود.
۱۳۸۷	بر اساس مصوبه کمیسیون تخصصی اتباع بیگانه وزارت کشور، شرکت اتباع خارجی در آزمون سراسری دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در هر مقطع تحصیلی «ممنوع» گردیده است.
۱۳۸۸	داشتن حداقل معدل ۱۴ برای رشته‌های فنی و مهندسی و حداقل معدل ۱۶ برای سایر رشته‌های تحصیلی در دوره مورد نظر الزامی است.

<p>به استثنای دارندگان دفترچه پناهندگی، ثبت نام قطعی و ادامه تحصیل پذیرفته شدگان در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشور، منوط به انجام تشریفات قانونی خروج از کشور و اخذ گذرنامه با روادید تحصیلی معتبر است.</p>	
<p>داشته‌های تحصیلی مختلف کارشناسی، الزامی است.</p>	۱۳۹۰
<p>کلید پذیرفته شدگان غیرایرانی دوره روزانه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، موظف به پرداخت شهریه تحصیلی طبق مصوبات هیئت امنای دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم، حداکثر تا ۸۰٪ شهریه دوره‌های نوبت دوم (شبانه) و در دانشگاه‌های علوم پزشکی بر اساس مصوبات وزارت بهداشت می‌باشند.</p>	۱۳۹۱
<p>حداکثر مدت تحصیل مجاز در مقطع کارشناسی ارشد برای آن دسته از متقاضیان تحصیل که در چهارچوب ضوابط و مقررات سازمان سنجش آموزش کشور در دوره‌های تحصیلات تکمیلی پذیرفته شده‌اند، ۳ سال هست.</p> <p>آن دسته از گذرنامه‌هایی که بر اساس طرح ساماندهی اتباع غیرایرانی صادر گردیده و به صورت سه‌ماهه تمدید می‌شوند، امکان شرکت در آزمون را طبق ضوابط دارند. ضوابط پذیرش و ثبت نام این گروه از متقاضیان بدین صورت است که اقامت ایشان با معرفی از دفاتر کفالت به امور کنسولی اداره کل، سالانه تمدید می‌گردد. در ضمن پذیرفته شدگان موظف به ارائه تعهد رسمی مبنی بر بازگشت به کشور متبوع پس از اتمام دوره تحصیل، به دانشگاه محل تحصیل می‌باشند.</p>	۱۳۹۵
<p>جهت ثبت نام داوطلبان غیرایرانی در آزمون تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد ناپیوسته)، شرط معدل حذف شده است.</p>	۱۳۹۶
<p>کلید متقاضیان تحصیل دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در رشته‌ها و مقاطع و دوره‌های مختلف تحصیلی مشمول شرایط و ضوابط شیوه‌نامه شماره ۳۷۰۳۶/۴ مورخ ۱۳۹۴/۴/۳۱ سازمان امور دانشجویان، می‌باشند.</p>	۱۳۹۷

آن دسته از اتباع غیرایرانی که دارای «دفترچه مخصوص مدرک اقامت ویژه» صادره از سوی پلیس مهاجرت و گذرنامه نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران می‌باشند، محدودیتی برای تردد و یا سکونت در هیچ‌یک از شهرها و یا مناطق کشور ندارند.	۱۳۹۸
حداکثر مدت تحصیل مجاز در مقطع کارشناسی ارشد برای آن دسته از متقاضیان تحصیل که در چهارچوب ضوابط و مقررات سازمان سنجش آموزش کشور در دوره‌های تحصیلات تکمیلی پذیرفته شده‌اند، ۲ سال است.	۱۳۹۹

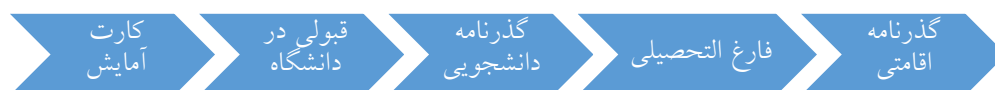
همان‌طور که در این دو جدول مشاهده می‌شود، در سال ۱۳۸۷ شرکت در کنکور برای متقاضیان ارشد و در سال ۱۳۸۸ برای متقاضیان کارشناسی ممنوع شده است و از سال ۱۳۸۹ به بعد رویکرد وزارت علوم نسبت به اتباع شرکت‌کننده در آزمون سراسری بر اساس شیوه‌نامه مذکور تغییر کرده است. علاوه بر این، در سال‌های اخیر شرط معدل حذف، مدت مجاز تحصیل محدودتر و در انتخاب رشته محل، تسهیلاتی صورت گرفته است. با توجه به اینکه شیوه‌نامه مذکور به موضوعات گوناگونی (امور کنسولی، اقامتی، معدل و...) در مورد اتباع می‌پردازد، در این پژوهش، تنها بند زیر از این شیوه‌نامه که مربوط به هزینه تحصیل دانشجویان روزانه است موردتوجه خواهد بود:

- همه متقاضیان تحصیل پذیرفته‌شده آزمون سراسری دوره روزانه (در تمامی رشته‌ها و مقاطع تحصیلی غیرپزشکی) موظف به پرداخت شهریه تحصیلی طبق مصوبات هیئت‌امنای دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری حداکثر تا ۸۰ درصد شهریه دوره نوبت دوم (شبانه) و در گروه پزشکی بر اساس مصوبات وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می‌باشند (دفترچه آزمون سراسری سازمان سنجش، ۱۴۰۰).

مراحل ثبت نام و فارغ التحصیلی اتباع غیرایرانی پذیرفته شده در آزمون سراسری

یک مهاجر قانونی پس از قبولی در آزمون سراسری با مراجعه به دانشگاه و تحویل مدارک لازم (تصویر برگه اقامتی، مدرک تحصیلی، ریزنمرات و ...)، نامه پذیرش اولیه از دانشگاه دریافت می نماید و سپس در سامانه سازمان امور دانشجویان (saorg) ثبت نام کرده و کد رهگیری دریافت می کند. دانشجویان افغانستانی که ساکن ایران هستند و کارت آمایش دارند، باید از شروع ترم اول برای تبدیل وضعیت کارت آمایش خود به گذرنامه کشور افغانستان اخذ اقامت دانشجویی اقدام نمایند. برای تبدیل وضعیت نیز باید از سازمان امور دانشجویان گواهی اشتغال به تحصیل دریافت کرده و به سفارت افغانستان مراجعه نموده و گذرنامه دانشجویی دریافت نمایند. برای انجام این فرآیند یک بار خروج از کشور الزامی می باشد. (در چند سال اخیر به دختران اجازه داده شده است که ویزای تحصیلی خود را در کیش دریافت کنند. در سال تحصیلی جدید نیز با توجه به ظهور مجدد طالبان به پسرها هم اجازه داده شد که ویزای خود را در کیش دریافت کنند.)

روند کلی تبدیل وضعیت از کارت آمایش به گذرنامه دانشجویی و سپس گذرنامه اقامتی در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱: مراحل تبدیل وضعیت اقامتی دانشجویان افغانستانی مقیم ایران

دانشجویان زمان فارغ‌التحصیلی به محض اتمام تحصیل، چند ماه مهلت دارند تا با مراجعه به پلیس مهاجرت در گذرنامه‌شان مهر خروج زده شود و از دانشگاه، دانشنامه خود را تحویل بگیرند. بعد از فارغ‌التحصیلی نیز، دیگر به‌عنوان (پناهنده) شناخته نشده و بیمه درمانی به آن‌ها تعلق نمی‌گیرد و تنها گذرنامه اقامتی (مجوز اقامت موقت) دریافت می‌کنند. در جدول زیر بندهایی از مفاد دفترچه آزمون سراسری استخراج شده است که مرتبط با تبدیل وضعیت اقامتی پناهندگان است.

جدول ۳: تبدیل وضعیت اقامتی مهاجران، قبل و بعد از دانشجویی

سال	بندهای مرتبط با شرایط ویژه در مورد اتباع در سال‌های مختلف در دفترچه آزمون
۱۳۸۸	بند ۵- به‌استثنای دارندگان دفترچه پناهندگی، ثبت‌نام قطعی و ادامه تحصیل پذیرفته‌شدگان در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشور منوط به انجام تشریفات قانونی خروج از کشور و اخذ گذرنامه با روادید تحصیلی معتبر است. بند ۶- جمهوری اسلامی ایران تعهدی در خصوص صدور مجوز اقامت برای خانواده پذیرفته‌شدگان (به‌استثنای همسر و فرزند مقیم دانشجو) در کشور ندارد. بند ۷- پذیرش اتباع خارجی در رشته‌هایی که منجر به ایجاد تعهداتی برای جمهوری اسلامی ایران شود (ازجمله تعهدات استخدامی) اکیداً ممنوع است. بند ۸- ایران تعهدی نسبت به ادامه اقامت دانش‌آموختگان خارجی ندارد و اتباع مذکور باید پس از تحصیل به کشور متبوع خویش برگردند.
۱۳۹۰	ثبت‌نام پذیرفته‌شدگان غیرایرانی و اجرای روند امور کنسولی آنان بر اساس مفاد شیوه‌نامه ثبت‌نام و پذیرش پذیرفته‌شدگان غیرایرانی انجام می‌پذیرد.
۱۳۹۲	شرط بازگشت به کشور خود حذف گردید.
۱۳۹۵	آن دسته از گذرنامه‌هایی که بر اساس طرح ساماندهی اتباع غیرایرانی صادر گردیده و به‌صورت سه‌ماهه تمدید روادید می‌شوند امکان شرکت در آزمون را طبق ضوابط دارند. ضوابط پذیرش

و ثبت نام این گروه از متقاضیان بدین صورت است که اقامت ایشان با معرفی از دفاتر کفالت به امور کنسولی اداره کل، سالانه تمدید می گردد و در ضمن، پذیرفته شدگان، موظف به ارائه تعهد رسمی مبنی بر بازگشت به کشور متبوع پس از اتمام دوره تحصیل، به دانشگاه محل تحصیل می باشند.	
--	--

جمع بندی

اتباع کشورهای دیگر که از طریق آزمون سراسری در دانشگاه های ایران به صورت روزانه پذیرفته می شوند، مجبور به پرداخت ۸۰ درصد شهریه شبانه آن رشته تحصیلی هستند. نارضایتی های ایجاد شده ناشی از فشار مالی، احساس تبعیض و بی عدالت در بین نخبگان مهاجر و همچنین وجود ابهام در دلایل دریافت شهریه از آنها، انجام این پژوهش را ضروری ساخت. در این فصل سیر تغییرات شرایط ثبت نام دانشجویان غیرایرانی را مرور کردیم. در فصل بعد آمار و اطلاعات داوطلبان و پذیرفته شدگان در آزمون سراری را بررسی می کنیم.

فصل دوم

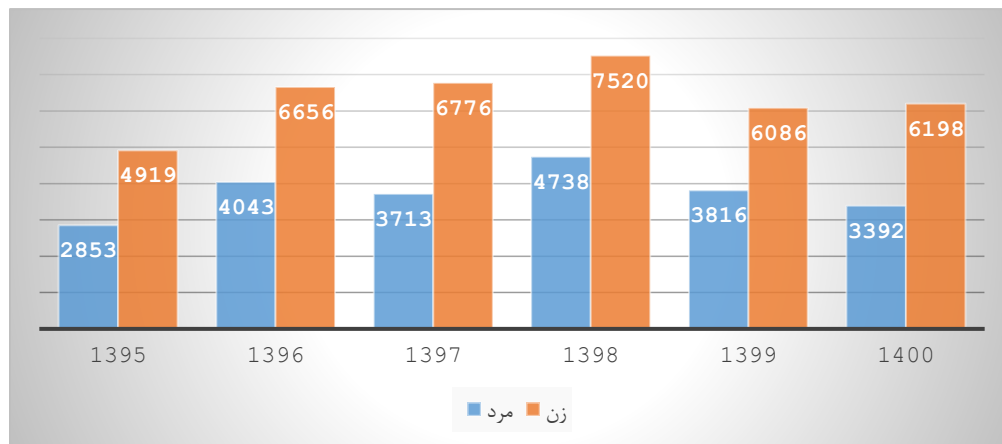
بررسی آمار و اطلاعات مهاجران دانشجو در ایران

مقدمه

برای شناخت بهتر وضعیت دانشجویان مهاجر در آزمون‌های سراسری سازمان سنجش، آمار و اطلاعات این سازمان را در این فصل بررسی و مطالعه می‌کنیم. نمودارهای ارائه‌شده در این فصل حاصل پردازش داده‌هایی است که به‌منظور انجام این پژوهش از سازمان سنجش آموزش کشور دریافت شده است. تعداد شرکت‌کنندگان، پذیرفته‌شدگان، جنسیت آن‌ها، نوع رشته، نوع دوره، استان و دانشگاه‌هایی که بیشترین تعداد پذیرفته‌شده را دارند، از جمله این نمودارها هستند.

شرکت‌کنندگان (داوطلبان) در آزمون‌های سراسری

آمارها و اطلاعات سازمان سنجش نشان می‌دهد که میزان شرکت‌کنندگان مهاجر در آزمون‌های سراسری از سال ۱۳۹۶ که تعداد حدود ۸ هزار نفر بوده است در سال ۱۳۹۸ به اوج (بیش از ۱۲ هزار نفر) خود رسیده است و در دو سال بعد از آن کاهش داشته است تا نهایتاً در سال ۱۴۰۰ به عدد ۹ هزار و پانصد نفر رسیده است. در نمودار زیر تعداد کل شرکت‌کنندگان اتباع دیگر کشورها در آزمون‌های سازمان سنجش مشاهده می‌شود. همان‌طور که این نمودار نشان می‌دهد تعداد شرکت‌کننده زن از مرد بیشتر است و زنان شرکت‌کننده ۶۰ تا ۷۰ درصد کل شرکت‌کنندگان می‌باشند.

نمودار ۳: نمودار تفکیک تعداد شرکت‌کنندگان (داوطلبان) به جنسیت (منبع: سازمان سنجش آموزش کشور)

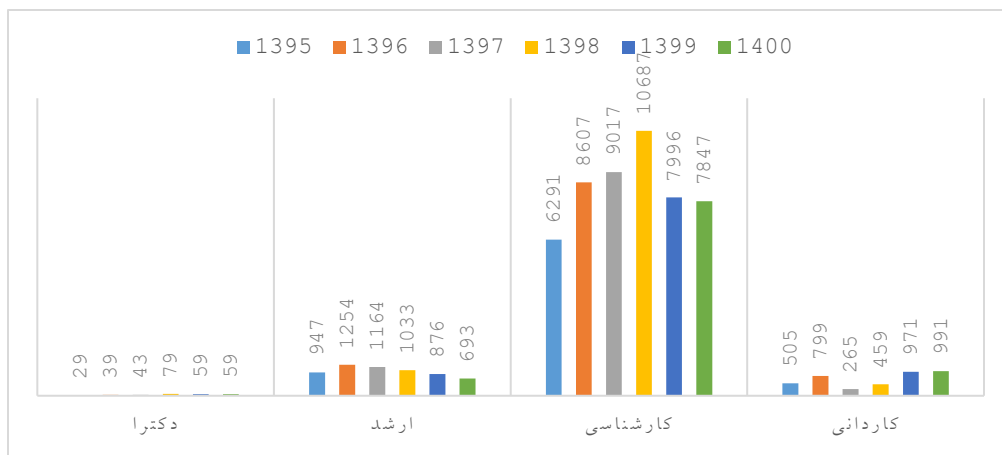
در جدول ۴، نسبت جنسیتی داوطلبان نشان داده شده است که این نسبت در حدود ۳۸ درصد برای مردان و ۶۲ درصد برای زنان است. نسبت بالای داوطلبان زن، می‌تواند ناشی از این باشد که مردان مهاجر بیشتر به دنبال کسب درآمد هستند و برای تحصیل دانشگاهی اولویت کمتری قائل هستند.

جدول ۴: تعداد و نسبت جنسیتی داوطلبان

سال	سال ۹۹	سال ۹۸	سال ۹۷	سال ۹۶	سال ۹۵	
تعداد مردان	۳۳۹۲	۳۸۱۶	۴۷۳۸	۳۷۱۳	۴۰۴۳	۲۸۵۳
تعداد زنان	۶۱۹۸	۶۰۸۶	۷۵۲۰	۶۷۷۶	۶۶۵۶	۴۹۱۹
نسبت مردان به کل	۳۵٪	۳۹٪	۳۹٪	۳۵٪	۳۸٪	۳۷٪
نسبت زنان به کل	۶۵٪	۶۱٪	۶۱٪	۶۵٪	۶۲٪	۶۳٪

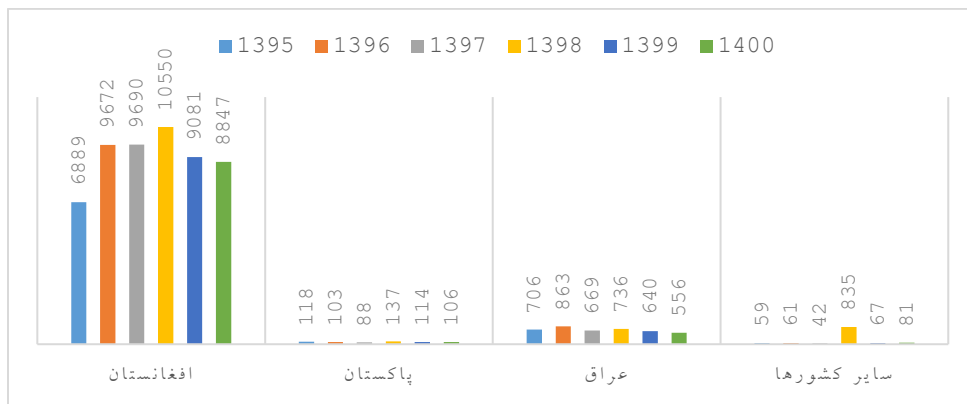
در نمودار ۵، مشخصات شرکت‌کنندگان مهاجر در آزمون‌های سراسری بر اساس دوره تحصیل نشان داده شده است. بیشترین متقاضیان برای دوره کارشناسی هستند که در سال ۱۳۹۵ این تعداد ۶۲۹۱ نفر بوده و در سال ۱۳۹۸ به بیش از ۱۰ هزار نفر رسیده است و در سال ۱۴۰۰ این تعداد به ۷۸۴۷ نفر کاهش داشته است اما همواره بیش از ۸۰ درصد داوطلبان مقیم غیرایرانی در کنکور دوره کارشناسی شرکت کرده‌اند.

نمودار ۴: داوطلبان به تفکیک مقطع تحصیلی (منبع داده‌ها: سازمان سنجش آموزش کشور)

در نمودار ۵، شرکت‌کنندگان بر اساس ملیت، تفکیک شده‌اند، همان‌طور که انتظار می‌رود اتباع کشور افغانستان بیشترین مهاجران شرکت‌کننده در آزمون‌های سراسری هستند. پس از افغانستان، با فاصله بسیار زیاد رتبه دوم را کشور عراق و پس از آن کشور پاکستان دارد. اتباع

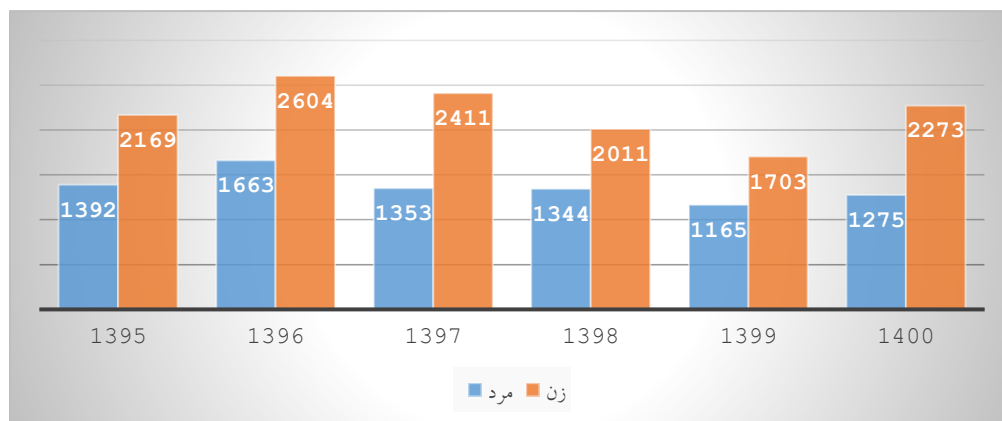
کشورهای ترکیه، لبنان و هند و... نیز در آزمون سراسری سازمان سنجش شرکت کرده‌اند که در دسته سایرین قرار دارند.

نمودار ۵: تعداد داوطلبان به تفکیک ملیت (منبع داده‌ها: سازمان سنجش آموزش کشور)

پذیرفته‌شدگان در آزمون سراسری

در نمودار ۶، تعداد کل پذیرفته‌شدگان در آزمون سراسری به تفکیک زن و مرد نمایش داده شده است. در تعداد کل پذیرفته‌شدگان نیز جمعیت زنان از مردان بیشتر است.

نمودار ۶: تعداد پذیرفته‌شدگان به تفکیک جنسیت (منبع داده‌ها: سازمان سنجش آموزش کشور)

در جدول ۵، نسبت قبولی مردان به زنان در آزمون‌های سراسری نشان داده شده است. نسبت زنان پذیرفته شده به کل پذیرفته‌شدگان از ۵۹ تا ۶۴ درصد در نوسان است. و نسبت پذیرفته‌شدگان مرد نیز، بین ۳۶ تا ۴۱ درصد متغیر است.

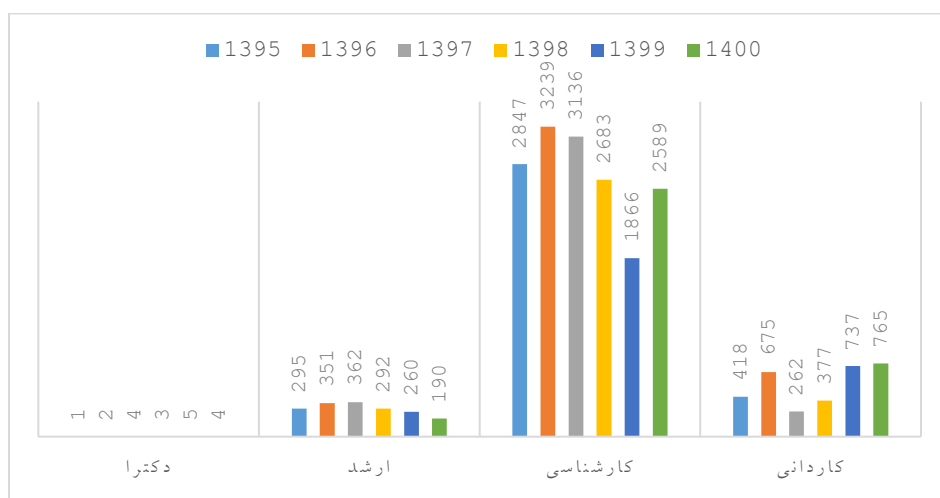
با توجه به نسبت داوطلبان مرد و زن، همان‌طور که پیش‌بینی می‌شد در نسبت پذیرفته‌شدگان نیز، عدد ۴۰ به ۶۰ به نفع زنان است. از مقایسه جدول ۴ و ۵ می‌توان نتیجه گرفت که موفقیت مردان و زنان در آزمون تفاوت فاحشی ندارد.

جدول ۵: نسبت جنسیتی پذیرفته‌شدگان

سال	سال ۹۵	سال ۹۶	سال ۹۷	سال ۹۸	سال ۹۹	سال ۱۴۰۰
مردان	۱۳۹۲	۱۶۶۳	۱۳۵۳	۱۳۴۴	۱۱۶۵	۱۲۷۵
زنان	۲۱۶۹	۲۶۰۴	۱۳۵۳	۲۴۱۱	۱۷۰۳	۲۲۷۳

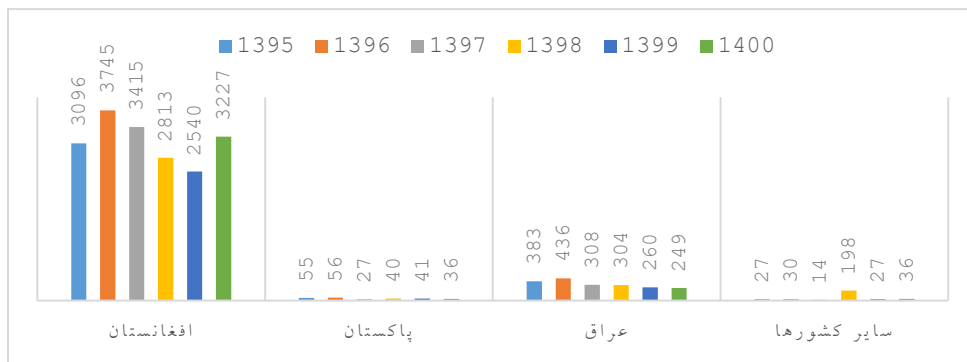
نسبت مردان به کل	۳۹٪	۳۹٪	۳۶٪	۴۰٪	۴۱٪	۳۶٪
نسبت زنان به کل	۶۱٪	۶۱٪	۶۴٪	۶۰٪	۵۹٪	۶۴٪

در نمودار ۷، تعداد پذیرفته شدگان به تفکیک مقطع تحصیلی نشان داده شده است. همان طور که در این نمودار مشخص است بالاترین میزان پذیرفته شدگان مهاجر مربوط به سال ۱۳۹۶ است و همان طور که از آمار داوطلبان انتظار می رود بیشتر پذیرفته شدگان نیز مربوط به دوره کارشناسی هستند.

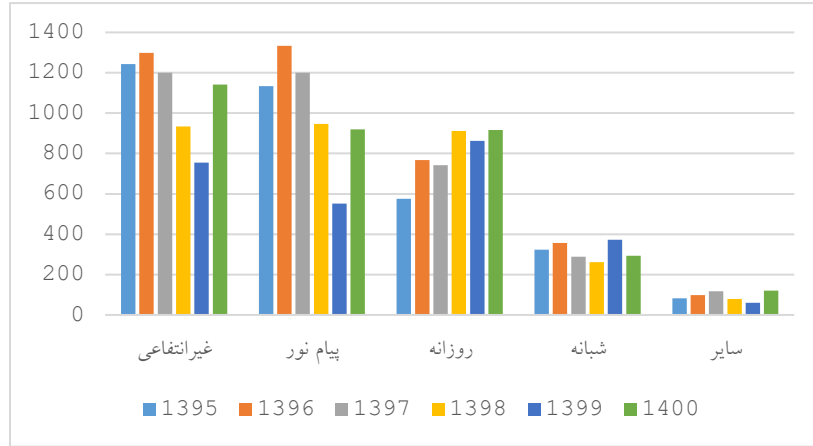
نمودار ۷: تعداد پذیرفته شدگان به تفکیک مقطع تحصیلی

در نمودار ۸، میزان قبول شدگان در آزمون های سراسری بر اساس ملیت افراد نشان داده شده است. همان طور که انتظار می رفت شرکت کنندگان با ملیت افغانستانی، بیشترین قبول شدگان در آزمون سراسری هستند. سپس افراد با ملیت عراقی و پاکستانی قرار دارند.

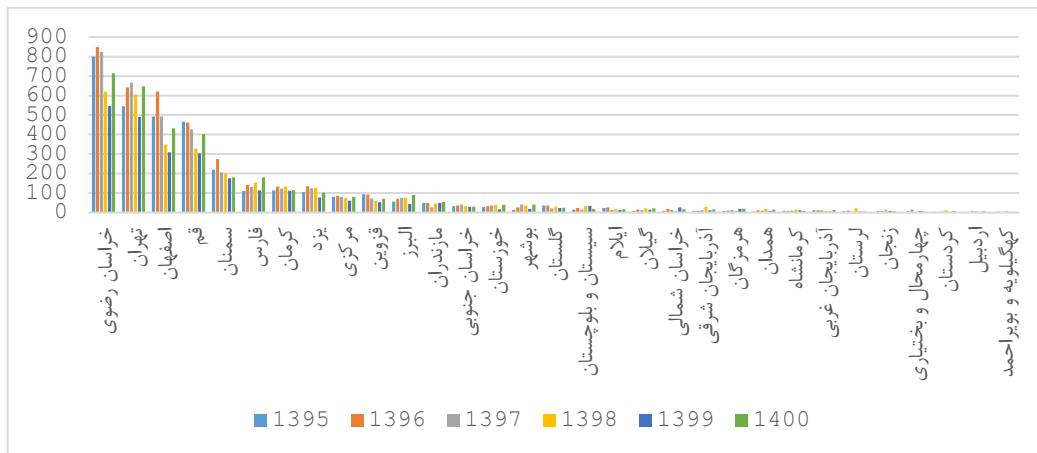

نمودار ۸: تعداد پذیرفته شدگان به تفکیک ملیت

در نمودار ۹، تفکیک قبول شدگان بر اساس نوع دوره قبولی نمایش داده شده است. بیشترین مهاجران دانشجویی که در آزمون سراسری شرکت می کنند در دانشگاه پیام نور و غیرانتفاعی پذیرفته می شوند. هر سال، کمتر از هزار نفر (حدود ۲۵ درصد از کل پذیرفته شدگان) در دوره روزانه پذیرفته می شوند و در دوره شبانه این عدد به حدود ۳۰۰ نفر می رسد. از نکات جالب توجه در این نمودار کاهش متقاضیان دانشگاه پیام نور در سال ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ و همچنین افزایش نسبی پذیرش در دوره روزانه است.

نمودار ۹: تعداد پذیرفته شدگان به تفکیک به دوره قبولی

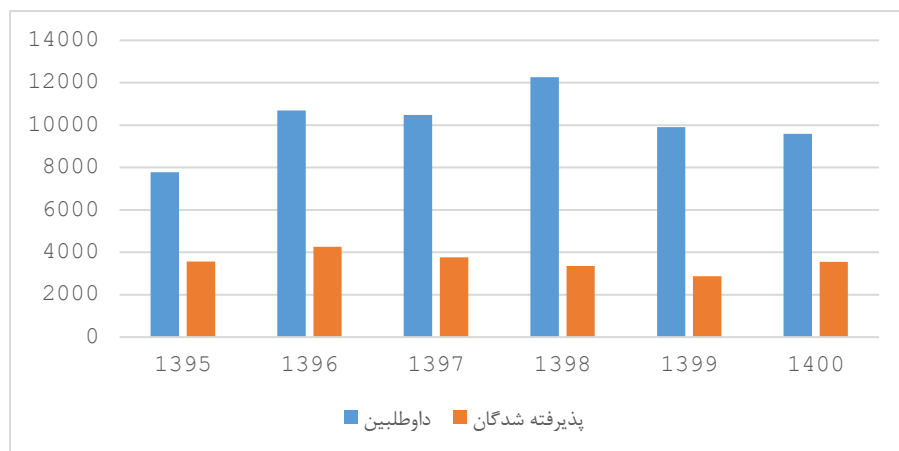

نمودار ۱۰: تعداد پذیرفته شدگان به تفکیک استان محل تحصیل

نمودار ۱۰، استان‌هایی را نشان می‌دهد که مهاجران، در دانشگاه‌های آن‌ها قبول شده‌اند. استان خراسان رضوی، تهران، اصفهان، قم و سمنان ۵ استانی هستند که بیشترین پذیرفته‌شده (حدود ۷۰ درصد) را دارند. توزیع پذیرفته‌شدگان در آزمون‌ها با توزیع جمعیت کل مهاجران در استان‌ها تناسب دارد. استان‌های خراسان رضوی، تهران، قم و اصفهان بیشترین میزان مهاجر را دارند.

مقایسه پذیرفته‌شدگان با داوطلبان در آزمون سراسری

در نمودار ۱۱، تعداد داوطلبین و تعداد پذیرفته‌شدگان مقایسه گردیده است. بیشترین تعداد داوطلب در سال ۱۳۹۸ بوده است (بیش از ۱۲ هزار نفر)، اما میزان قبولی متناسب با تعداد داوطلب رشد نداشته است.

نمودار ۱۱: تعداد کل داوطلبان و پذیرفته‌شدگان در سال‌های مختلف

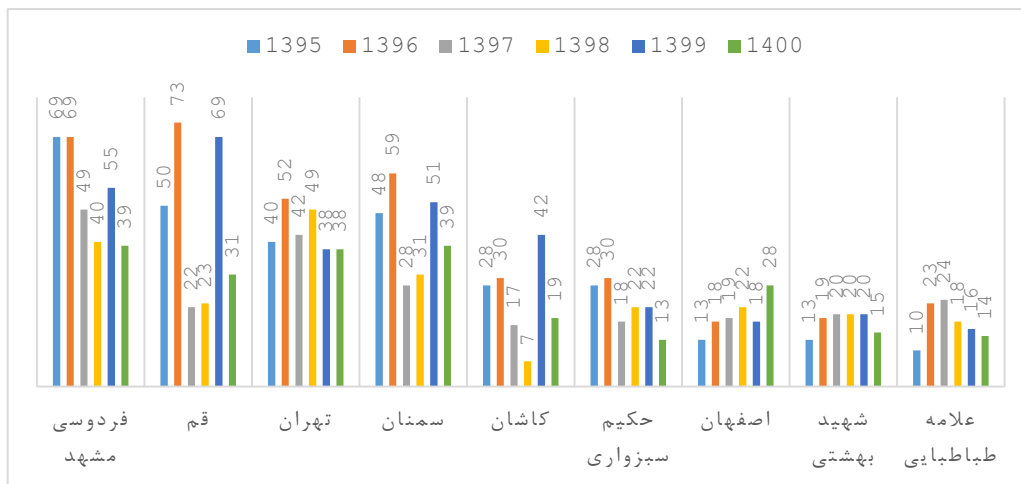
در جدول ۶، درصد قبولی در آزمون، در فاصله سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰ بین ۲۷ تا ۴۶ درصد در نوسان است. با توجه به اینکه تعداد شرکت‌کنندگان در آزمون در سال ۱۳۹۸ افزایش قابل توجهی داشته است ولی میزان قبولی در این سال تغییر محسوسی نداشته درصد قبولی در سال ۹۸ نسبت به سال‌های دیگر کاهش شدیدی را نشان می‌دهد.

جدول ۶: جدول نسبت پذیرفته‌شدگان به داوطلب

سال ۱۴۰۰	سال ۹۹	سال ۹۸	سال ۹۷	سال ۹۶	سال ۹۵	
۳۷٪	۲۹٪	۲۷٪	۳۶٪	۴۰٪	۴۶٪	نسبت پذیرفته‌شده به داوطلب

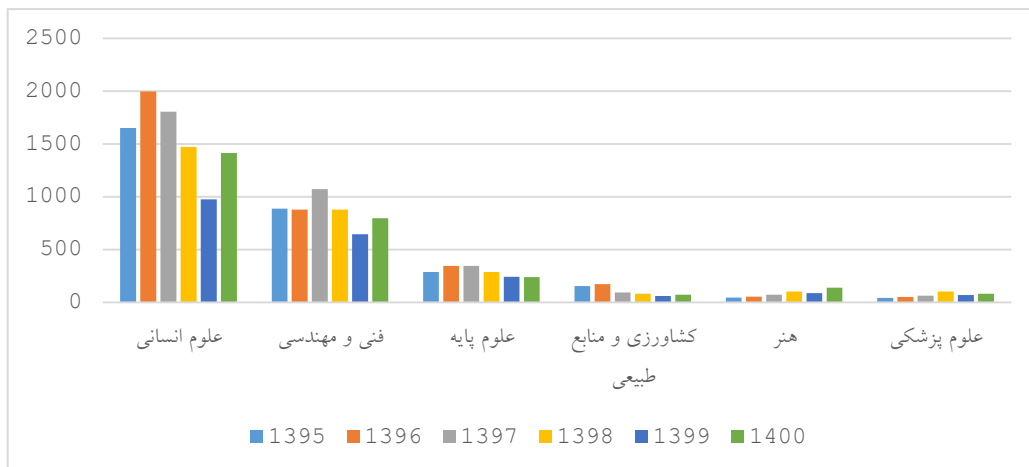
در نمودار ۱۲، ده دانشگاه با بیشترین تعداد پذیرفته‌شده در دوره روزانه و شبانه نشان داده شده است. همان‌طور که این نمودار نشان می‌دهد دانشگاه فردوسی مشهد بیشترین تعداد دانشجوی پذیرفته‌شده را دارد.

نمودار ۱۲: دانشگاه‌های با بیشترین تعداد پذیرفته‌شده دوره روزانه و شبانه

در نمودار ۱۳، تعداد پذیرفته‌شدگان بر اساس گروه تحصیلی نشان داده شده است. به ترتیب دانشجویان پذیرفته‌شده در گروه‌های تحصیلی علوم انسانی، فنی و مهندسی، علوم پایه، کشاورزی، هنر و علوم پزشکی نشان داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود گروه علوم انسانی بیشترین پذیرفته‌شده (۴۰ درصد) را به خود اختصاص داده است. و حدود ۲۵ درصد از پذیرفته‌شدگان در گروه فنی مهندسی قرار دارند.

نمودار ۱۳: تعداد قبول شدگان بر اساس گروه تحصیلی پذیرفته شدگان در ۵ سال اخیر

جمع بندی

در این فصل به مطالعه آمار دریافتی از شش سال اخیر داوطلبان و پذیرفته شدگان آزمون‌های سراسری پرداختیم. این اطلاعات نشان می‌دهد که سالیانه حدود ده هزار نفر اتباع مهاجر در این آزمون‌ها شرکت می‌کنند که از این تعداد در حدود ۳۵۰۰ نفر موفق به قبولی در آزمون‌های سراسری می‌شوند. حدود ۸۰۰ نفر از این افراد در دوره‌های روزانه دانشگاه‌ها پذیرفته شده که بیشتر آن‌ها در دانشگاه‌های واقع در استان‌های تهران، خراسان رضوی، اصفهان، قم و سمنان مشغول به تحصیل هستند.

فصل سوم

شناسایی عمیق مسئله از دید صاحب نظران

مقدمه

در فصل قبل تاریخچه‌ای از چگونگی به وجود آمدن بند «دریافت شهریه توسط پذیرفته‌شدگان روزانه در آزمون سراسری ورود به دانشگاه‌های دولتی» در شیوه‌نامه ثبت‌نام اتباع را مرور کردیم. در این فصل برای شناخت و فهم بهتر مسئله و یافتن راه‌حل‌های ممکن، به سراغ ذینفعان اصلی و صاحب‌نظران این حوزه رفتیم. این افراد، دانشجویان، دانش‌آموختگان، مسئولان دانشگاه‌ها، مدیران اداره کل اشتغال اتباع خارجی وزارت کار، اداره کل امور اتباع و مهاجران خارجی وزارت کشور و سازمان امور دانشجویان بودند.

دلایل مختلف دریافت شهریه از دیدگاه ذی‌نفعان مختلف

به دلیل اهمیت بالای شناخت و تعریف درست از مسئله در سیاست‌گذاری، باید بتوانیم بین مشکل^۲ ظاهری و یک مسئله^۳ سیاست‌گذاری تمایز قائل شویم. یک مشکل، حاصل مشاهده‌ای مستقیم از داده‌های تجربی است. درحالی‌که یک مسئله، فهم و تفسیر آن مشاهده، در چارچوبی نظری و روابط علی و معلولی است. برای یافتن مسئله سیاستی، باید به ورای مشکلات و دلایل ظاهری آن‌ها برویم و دلایل ریشه‌ای آن اتفاق را پیدا کنیم، در واقع زمانی می‌توان به یک راه‌حل سیاستی مطلوبی دست‌یافت که مسئله را، از درون مشکلات بیان‌شده بسازیم (نریمانی و میرزایی، ۱۳۹۲: ۲۸). در طول مصاحبه با افراد مختلف، دلایل گوناگونی برای تصمیم سیاستی اخذ شده در مورد پذیرفته‌شدگان غیرایرانی کنکور سراسری بیان شد. عمده دلایلی که مطرح گردید موارد زیر است.

---

^۲ Difficulty

^۳ Problem

- الزام به خروج دانشجویان غیرایرانی از کشور بعد از فارغ‌التحصیلی؛
- محدودیت بودن اشتغال بعد از فارغ‌التحصیلی؛
- تمایزگذاری شهریه دانشجویان مهاجر با دانشجویان بین‌الملل؛
- تأمین بودجه موردنیاز دانشگاه‌ها؛
- ایجاد تفاوت بین ارزش خدمات ارائه‌شده به دانشجویان ایرانی و خارجی؛
- سخت‌گیری و ترغیب به بازگشت به کشور خود در هر مرحله از زندگی.

که در ادامه به بررسی مفصل هر یک از این دلایل می‌پردازیم.

۱. الزام به خروج دانشجویان غیرایرانی از کشور بعد از فارغ‌التحصیلی

اولین دلیلی که معمولاً از جانب دانشگاه‌ها عنوان می‌شود؛ عدم امکان اخذ تعهد خدمت از این افراد به دلیل اجبار آن‌ها به خروج از کشور در پایان تحصیل است. با توجه به اینکه این افراد پس از تحصیل، دیگر ویزای دانشجویی ندارند و باید از کشور خارج شوند، گرفتن تعهد خدمت از آن‌ها بی‌معنی است. یکی از مسئولان دانشگاه علوم پزشکی تهران می‌گوید: «شهریه پرداختی مربوط به تعهد خدمت است. این افراد نمی‌توانند مثل دانشجویان ایرانی تعهد خدمت بدهند؛ به همین دلیل دانشگاه از آن‌ها هزینه تحصیل را دریافت می‌کند و مدرک تحصیلی پس از تسویه حساب کامل تحویل داده می‌شود.» یکی از کارمندان باسابقه سازمان امور دانشجویان نیز دلیلی مشابه می‌آورد: «طبق قانون، این افراد در پایان تحصیل باید کشور را ترک کنند؛ به همین دلیل نمی‌توانند تعهد خدمت

تعهد خدمت رایگان چیست؟

دانشجو به ازای تحصیل رایگان در دانشگاه، متعهد می‌شود پس از فارغ‌التحصیلی مدت زمان مشخصی در کشور ایران خدمت کند. دانشگاه، در پایان تحصیل دانشجو، مدرک و ریزنمرات وی را به او تحویل نمی‌دهد تا اینکه فرد تعهد خود را انجام داده باشد و یا با توجه به شرایطی این تعهد را لغو نماید.

شیوه‌های لغو تعهد خدمت چگونه است؟

دانش‌آموختگان دوره‌های روزانه، باید از طریق یکی از روش‌های زیر، تعهد خدمت خود را به پایان برسانند:

۱. انجام تعهد خدمت، از طریق ارائه گواهی انجام کار معتبر که دارای سابقه بیمه باشد؛
۲. پرداخت هزینه تحصیلی مطابق با آنچه وزارت علوم هر ساله اعلام می‌کند؛ محاسبه شهریه بر اساس سال ورود، مقطع و رشته تحصیلی، سهمیه استفاده‌شده در کنکور سراسری و ... است.
۳. لغو تعهد از طریق عدم کاریابی، که باید پس از فارغ‌التحصیلی ظرف مدت شش ماه صورت گرفته باشد.
۴. لغو تعهد از طریق انجام خدمت وظیفه (مدت‌زمان مندرج در کارت پایان خدمت مبنای محاسبه است).
۵. لغو تعهد از طریق بازنشستگی و یا از کارافتادگی

بدهند و چون برای آزادسازی مدرک در پایان تحصیل، مبلغ هنگفتی می‌دادند، در آن زمان (قبل از سال ۸۸) بسیاری از این افراد مراجعه می‌کردند و می‌گفتند که نمی‌توانیم از عهده مبلغ آزادسازی مدرک تحصیلی برباییم. به همین دلیل قرار شد هزینه تحصیل آن‌ها در طول تحصیل دریافت شود تا فشار مالی به آن‌ها وارد نشود.» همان‌طور که در فصل قبل نیز اشاره شد این دلیل سطحی‌ترین و سراسرترین پاسخی است که داده می‌شود؛

بنابراین ما سؤال عمیق‌تری را مطرح کردیم. چرا دانشجویان مهاجر روزانه، پس از فارغ‌التحصیلی از کشور خارج شوند؟

۲. وضعیت نامعلوم اشتغال بعد از فارغ‌التحصیلی

دلیل دیگری که عنوان می‌گردد؛ سخت‌گیری‌های موجود جهت اشتغال این افراد پس از تحصیل است و اینکه آن‌ها نمی‌توانند به کار مرتبط با تحصیلات خود مشغول شوند. با توجه به اینکه افراد مذکور از دانشجویان بهترین دانشگاه‌های کشور هستند (نرخ بیکاری در دانش‌آموختگان ایرانی دانشگاه‌های برتر نسبت به بقیه دانشگاه‌ها بسیار پایین‌تر است) ولی اکثریت این فارغ‌التحصیلان، در کار مرتبط به تحصیل خود، مشغول نمی‌شوند. دانشگاه‌ها با اداره اشتغال اتباع خارجی هماهنگی نانوشته‌ای دارند مبنی بر اینکه چون در آینده وضعیت کاری مشخصی ندارند در نتیجه نمی‌توانند تعهد خدمت بدهند.

تا کنون مشخص شد که دانشگاه‌ها به دو دلیل گرفتن تعهد خدمت از دانشجویان مهاجر را بی‌معنا می‌دانند. یکی به دلیل اینکه آنها باید پس از فارغ‌التحصیلی کشور را ترک کنند و دوم اینکه اگر آن‌ها حتی نتوانند کشور را ترک کنند با قوانین کار موجود نمی‌توانند شغل مرتبطی داشته باشند.

مسئول اداره اشتغال اتباع وزارت کار می‌گوید «ما رویه خاصی برای دانش‌آموختگان دانشگاه‌های برتر یا روزانه نداریم. بررسی شرایط اشتغال هر فرد در «هیئت فنی اشتغال اتباع» انجام می‌شود و معیارهای ما برای دادن پروانه کار، دفاع نماینده کارفرما از ضرورت به‌کارگیری فرد است و با تأیید اعضای این هیئت (نماینده وزیر کار، رئیس اداره اشتغال اتباع، نماینده استانداری، نماینده اداره اتباع و نماینده کارفرما)، پروانه اشتغال صادر می‌گردد و سپس به

وزارت امور خارجه برای صدور ویزا، نامه زده می‌شود.» وی با اشاره به انعقاد یک تفاهم‌نامه با وزارت علوم در مورد جذب اساتید و دانشجویان پسادکتری غیرایرانی، اشتغال دانشجویان را مشمول این چنین تفاهم‌نامه‌ای نمی‌داند.

ذکر این نکته ضروری است که، اگرچه طبق قوانین کمیساریای عالی پناهندگان کسانی که در کشور دیگر پناهنده می‌شوند حق اشتغال دارند اما در ایران کسانی که کارت آمایش دارند فقط می‌توانند در شغل‌های مشخصی که نیازی به تحصیلات عالی ندارد؛ مشغول به کار شوند؛ و برای شغل‌های تخصصی طبق ماده ۱۲۰ قانون کار، ویزای کار و پروانه کار لازم است. اگرچه کسانی هستند که طبق قانون، از بررسی هیئت فنی مستثنا شده‌اند.

همچنین باید اضافه کرد که، علاوه بر اینکه دانش‌آموختگان غیرایرانی حق اشتغال در ایران را ندارند. دانشجویان خارجی نیز نمی‌توانند در مدت دانشجویی به کار مشغول شوند. این در حالی است که، این افراد به دلیل هزینه‌های بالایی که دارند، نیاز بیشتری به داشتن کار دارند. حتی دانشجویان بورس شده نیز به دلیل اینکه فقط خوابگاه، تحصیل و بیمه برای آن‌ها رایگان است و هزینه‌های زندگی، رفت‌وآمد و... بر عهده خودشان است، دچار مشکلات زیادی می‌شوند.

قوانین کار اتباع خارجی در ایران

ماده ۱۲۰ قانون کار: اتباع بیگانه نمی‌توانند در ایران مشغول به کار شوند مگر آنکه اولاً دارای روادید ورود با حق کار مشخص بوده و ثانیاً مطابق قوانین و آئین‌نامه‌های مربوطه، پروانه کار دریافت دارند.

ماده ۱۲۲ قانون کار: وزارت کار و امور اجتماعی می‌تواند نسبت به صدور، تمدید و تجدید پروانه کار افراد زیر اقدام نماید

الف: تبعه بیگانه‌ای که حداقل ده سال مداوم در ایران اقامت داشته باشد. ب: تبعه بیگانه‌ای که دارای همسر ایرانی باشد. ج: مهاجرین کشورهای بیگانه خصوصاً کشورهای اسلامی و پناهندگان سیاسی به شرط داشتن کارت معتبر مهاجرت و یا پناهندگی و پس از موافقت کتبی وزارتخانه‌های کشور و امور خارجه.

۳. تمایز گذاری دانشجویان مهاجر با دانشجویان بین‌الملل برای دریافت شهریه کمتر

یکی از موارد دیگری که در صحبت با کارشناس سازمان امور دانشجویان به آن اشاره شد؛ توجه به تفاوت این دانشجویان با دانشجویان بین‌المللی است. دانشگاه‌ها و مسئولان آموزش عالی به دلیل کسب اعتبار ناشی از داشتن دانشجوی بین‌المللی مایل به این هستند که در آمارهای خود، دانشجویان مهاجر را به عنوان دانشجویان بین‌المللی معرفی کنند و در اواسط دهه ۸۰ نیز برای گرفتن شهریه یک دانشجوی بین‌المللی تلاش‌های زیادی توسط دانشگاه‌ها صورت گرفت؛ اما با توجه به اینکه مهاجران دانشجویی تفاوت‌های زیادی با دانشجویان بین‌المللی دارند با رایزنی‌ها و بررسی‌های صورت گرفته قرار شد میزان شهریه این افراد با شهریه دانشجویان بین‌المللی متفاوت باشد و آن‌ها مبلغ کمتری بپردازند. لازم به ذکر است سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی (OECD)، در تعریف دانشجویان خارجی و دانشجویان بین‌المللی تفاوت قائل است که در ادامه این گزارش به این تفاوت‌ها اشاره خواهد شد.

۴. تأمین بودجه مورد نیاز دانشگاه‌ها

یکی از دلایل دیگری که برای گرفتن شهریه بیان می‌گردد، تأمین مالی دانشگاه‌ها است. مسئول امور دانشجویان بودجه محدود دانشگاه‌ها را از دلایل اصلی این تصمیم می‌داند و می‌گوید: «تصمیم دریافت شهریه را معاونت حقوقی وزارت علوم اتخاذ کرد. به دلیل اینکه هزینه‌های تحصیل مهاجران زیاد است؛ باید درصدی از آن را دانشجویان بدهند.» بحث مالی اگرچه برای دانشگاه‌ها جذابیت‌هایی دارد اما به دانشجویان فشار بالایی را وارد می‌کند. دانشجو علاوه بر پرداخت هزینه‌های تحصیل حتی نمی‌تواند از شرایط بیمه درمانی سابق خود استفاده کند و هزینه درمانش به صورت آزاد است.

مسئول باسابقه سازمان می‌گوید «دانشجوی خارجی از اول انقلاب بود ولی خیلی کم بود. برای این دانشجویان، همان قوانین ایرانی‌ها رعایت می‌شد؛ تحصیلشان رایگان بود و البته این افراد تعهد خدمت هم نداشتند و بعد از تحصیل مدرک خود را دریافت می‌کردند. این موضوع تا سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷ توجه کسی را به خود جلب نمی‌کرد و هیچ حساسیتی روی آن‌ها نبود. تا اینکه کم‌کم تعداد قبول شدگان افغانستانی افزایش یافت. از طرفی با گسترش آموزش عالی و ورود بیشتر افغانستانی‌ها به دانشگاه‌ها، توجه به رایگان بودن تحصیل آن‌ها جلب شد. از طرف دیگر دانشگاه‌ها بایان اینکه بار مالی این دانشجویان بالاست؛ از دریافت شهریه از این افراد استقبال می‌کردند و درخواست مجوز برای گرفتن شهریه از آن‌ها می‌کردند. در ابتدا جسته‌گریخته به صورت موردی به دانشگاه‌ها اجازه داده می‌شد تا از برخی دانشجویان شهریه بگیرند و یا با استفاده از فرمول محاسبه تعهد خدمت در پایان تحصیل از آن‌ها با محاسبه

تعرفه منطقه یک^۴ (با نگاه مساعدتی) از آن‌ها مبالغی دریافت شود. با افزایش فشار دانشگاه‌های درجه ۱ و دانشگاه‌هایی که بیشترین ورودی‌های افغانستانی را داشتند، این موضوع به‌عنوان یک مسئله در وزارت علوم مطرح گردید. در سال‌های ۸۳ یا ۸۴، معاونت حقوقی وزارت علوم در مجلس طرح مسئله کرد. برای پیاده‌سازی این تصمیم، کارگروهی بین‌سازمانی تشکیل شد که متشکل از افرادی از وزارت کشور، وزارت علوم، سازمان سنجش، دستگاه‌های ذی-صلاح امنیتی و انتظامی، وزارت امور خارجه و دانشگاه‌های برتر بود. چندین جلسه کارشناسی تشکیل شد و هزینه به‌صورت تخصصی محاسبه شد. چون نامه‌های اعتراضی از طرف علمای افغانستانی، نمایندگان مجلس و... می‌آمد و ما سعی داشتیم به یک شیوه‌نامه‌ای برسیم که به نفع همه ذی‌نفعان باشد؛ که هم تصمیم اخذ شهرییه اجرا شود و هم اینکه خیلی به دانشجویان فشار نیاید. در شیوه‌نامه بندی گذاشتیم که دانشگاه‌ها از دانشجویان اتباع روزانه حداکثر تا ۸۰ درصد شهرییه شبانه بگیرند و دانشگاه برای تخفیف شهرییه دستش باز باشد. این تصمیمات همه در مورد وزارت علوم بود ولی وزارت بهداشت وضعیت متفاوتی دارد.»

با کنار هم گذاشتن دلایل اشاره‌شده توسط دانشگاه‌ها و دانشجویان و مسئولان، به نظر می‌رسد دانشگاه‌ها علاقه دارند از مزایای بین‌المللی بودن مهاجران افغانستانی بهره ببرند، دریافت شهرییه و ایجاد وجهه بین‌المللی، دو مزیتی است که برای آن‌ها باارزش است. ضمن اینکه این دانشجویان، به علت اینکه به زبان فارسی صحبت می‌کنند مشکلات تحصیلی و اجتماعی کمتری نسبت به بقیه دانشجویان بین‌المللی دارند. هرچند به نظر می‌رسد آمار پذیرفته‌شدگان روزانه در دانشگاه‌ها نشان‌دهنده این است که در هر دانشگاه، تعداد پذیرفته‌شدگان روزانه،

---

^۴ طبق تعرفه آزادسازی تعهد خدمت، اگر دانشجو از سهمیه منطقه یک استفاده کرده باشد میزان تعهد خدمت وی به تعداد سال‌های تحصیل وی خواهد بود، اگر از سهمیه دو استفاده کرده باشد میزان تعهد خدمت وی دو برابر سال‌های تحصیل وی و اگر از سهمیه منطقه سه استفاده کرده باشد به میزان سه برابر تعداد سال‌های دانشجویی تعهد خدمت دارد.

محدود است. به همین دلیل دریافت ۸۰ درصد شهریه شبانه از نظر تأمین مالی دانشگاه، برای آن‌ها چندان قابل توجه نیست و قابل چشم‌پوشی است.

۵. ایجاد تفاوت بین ارزش خدمات ارائه‌شده به دانشجویان ایرانی و خارجی

یکی دیگر از مواردی که در لابه‌لای صحبت افراد شنیده می‌شد، این بود که با مهاجران باید به‌عنوان دانشجویان بین‌المللی و خارجی رفتار کرد نه مثل دانشجویان ایرانی، به همین دلیل باید هزینه تحصیل خود را پرداخت کنند. مسئول سازمان امور دانشجویان می‌گوید «در اواسط دهه هشتاد، در سیاست‌های آموزش عالی، جذب دانشجویان بین‌الملل اهمیت یافت و تمایل به بین‌المللی اعلام کردن این افراد در نظام آموزش عالی و وزارت علوم زیاد شد و وقتی دانشجویی بین‌المللی است، باید هزینه تحصیل خود را پرداخت کند» یکی از مدیران امور دانشجویان بین‌الملل، نظر دیگری دارد و می‌گوید: «شهریه پرداختی به دلیل این است که مسئولان اعتقاد دارند اتباع خارجی باید به نحوی از ایرانیان متمایز بشوند. بسیاری می‌گویند که این افراد حداقل باید هزینه امکاناتی که در ایران استفاده می‌کنند و بهره می‌برند را بدهند.» این استدلال بسیار شایع و فراگیر است؛ اما دو نکته اساسی را در نظر نمی‌گیرد. یک اینکه طبق قوانین تابعیت در قانون مدنی اکثریت این افراد مشمول تابعیت می‌شوند، در نتیجه نظرات شخصی افراد را نباید ملاک تصمیم قرار داد و دوم اینکه حتی آن کسانی که شرایط دریافت تابعیت را ندارند دارای ظرفیتی از نخبگی (استعداد، پشت‌کار و اثرگذاری) هستند که در سال‌های بعد منافع زیادی را برای کشور خواهند داشت.

۶. سخت‌گیری و ترغیب به بازگشت به کشور خود در هر مرحله از زندگی

یکی از موضوعاتی که به‌عنوان دلیل اصلی بیان می‌شود، تصمیم‌های مرتبط با دستگاه‌های وزارت کشور، وزارت امور خارجه و شورای عالی امنیت ملی است. در این مورد به سیاست‌های کلی نظام در مورد بازگرداندن نخبگان افغانستانی به کشور خود و حضور فعال آن‌ها در اداره کشورشان اشاره می‌گردد. مسئولان سازمان امور دانشجویان فشار اصلی برای خروج دانشجویان پس از تحصیل را از طرف وزارت کشور می‌دانند. «هدف این بوده که این‌ها حتماً کشور را ترک کنند. وزارت کشور فشار می‌آورد که مهاجران افغان باید خارج شوند. به ما گفتند کسی که درشش تمام می‌شود باید خروجی بگیرد و از کشور خارج شود.» (اوایل دهه هشتاد رویکرد بر مبنای بازگشت بود و ایجاد مسائلی امنیتی در چند شهر باعث شد وزارت کشور (نهادهای امنیتی) مداخله کند و به همه دستگاه‌ها گفته شد که شرایطی فراهم شود که همه مهاجران برگردند.»

بی‌ثباتی پایدار در افغانستان و حضور مستمر این افراد در کشور ایران، این سرزمین را به منزل اول آن‌ها تبدیل کرد است. و بعضاً حضور آن‌ها به حدود ۴۰ سال می‌رسد. تجربه این مدت نشان‌دهنده است که خروج آن‌ها با شرایط سخت‌گیرانه‌ای، همچون اجبار قانونی، موفقیت‌آمیز نبوده و بسیاری از آن‌ها دوباره به ایران بازگشته‌اند. در مصاحبه با دانش‌آموختگان نیز این موضوع عنوان می‌شود که دولت ایران با توجه به تجربه خود، سخت‌گیری و اجبار برای خروج (به‌خصوص کسانی که خانواده‌شان کارت آمایش داشته‌اند) را مورد تجدیدنظر قرار داده است. یک مسئول سازمان دانشجویان می‌گوید «ما الان پیش خود می‌گوییم یک قانونی را بر اساس دستورات وزارت کشور گذاشتیم، ولی آن‌ها بعد از چند سال حرف خودشان را نقض کردند، به‌گونه‌ای که ما به این‌ها خروجی می‌دهیم و می‌روند و به‌گونه‌ای دیگر تبدیل

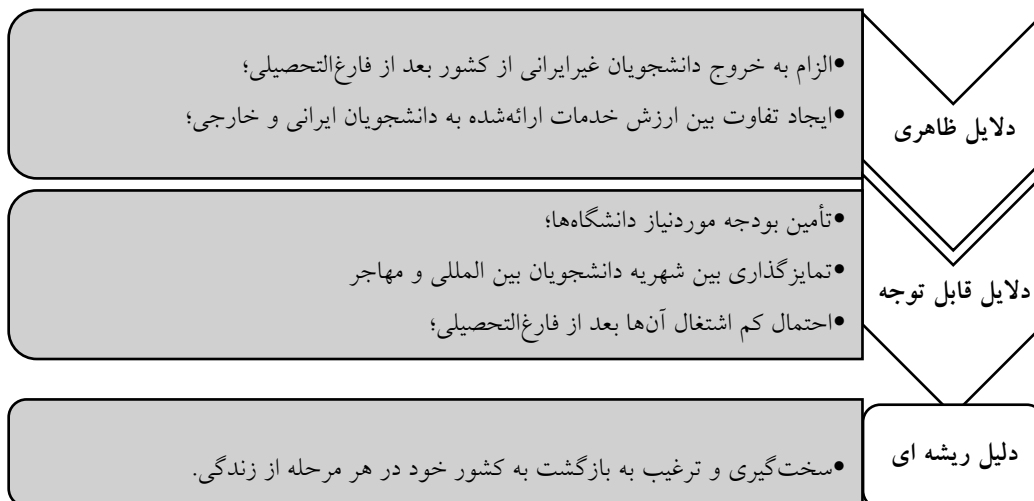
وضعیت می‌کنند و برمی‌گردند.» «دانشجو وقتی فارغ‌التحصیل شد و رفت دوباره برمی‌گردد، تبدیل وضعیت برایش می‌زنند؛ یعنی در حقیقت ما این وسط کاری اضافه می‌کنیم.»

ارائه یک روایت جامع

در مصاحبه با صاحب‌نظران سعی شد در طول گفتگوها مسئله به‌صورت دقیق مطالعه شود و دلایل اصلی و ریشه‌ای موضوع «گرفتن شهریه از دانشجویان روزانه» شناسایی شود. می‌توان به‌صورت خلاصه سیر تاریخی این موضوع را این‌گونه روایت کرد:

"در دهه ۶۰ و ۷۰ به علت تعداد کم مهاجران دانشجو، اساساً هیچ قانونی در مورد دریافت شهریه و یا گرفتن تعهد خدمت برای آن‌ها اعمال نمی‌شد؛ با افزایش میزان قبولی اتباع در کنکور، توجه دانشگاه‌ها به خلأ قانونی در مورد تحصیل رایگان بدون تعهد خدمت، جلب شد. در اواسط دهه ۷۰ به بعد اقداماتی مبنی بر دریافت هزینه و یا دریافت شهریه از آن‌ها توسط دانشگاه‌ها صورت گرفت، اما به‌طور مشخص از اواسط دهه ۸۰ با مطرح شدن موضوع بین‌المللی شدن آموزش عالی؛ و افزایش تقاضا از سوی دانشگاه‌ها برای دریافت شهریه دانشجوی بین‌المللی از این افراد و در مقابل اعتراض دانشجویان، دستگاه‌های مرتبط در مورد حضور مهاجران و اتباع در ایران (وزارت کشور، وزارت اطلاعات، وزارت امور خارجه، نیروی انتظامی) و سازمان‌های آموزش عالی (وزارت علوم، وزارت بهداشت و دانشگاه‌ها) با هم‌اندیشی در کارگروه‌ها و جلسه‌های متعدد، سعی در رسیدن به مجموعه‌ای از اصول و بندهای قانونی داشتند تا تمامی ذی‌نفعان را راضی نگه‌دارند. بدین ترتیب شیوه‌نامه‌ای که در سال ۱۳۸۹ صادر گردید همه این موارد را در بطن خود لحاظ کرد. در شکل زیر دلایل

ذکر شده در طول مصاحبه با ذی نفعان مختلف طبقه‌بندی شده است. دلیل اصلی گرفتن شهریه از دانشجویان مهاجر روزانه، همان رویکرد کلی ایران در برابر تمامی مهاجران است.

شکل ۲: طبقه‌بندی دلایل دریافت شهریه از دانشجویان روزانه

از یک‌سو رویکرد اصلی دولت به تمامی مهاجران افغانستانی در ایران، بازگرداندن آن‌ها به وطن خویش است و در این راستا، همه ابعاد زندگی مهاجران (کار، تحصیل و محل اقامت) به‌گونه‌ای تحت فشار و ترغیب برای بازگشت است. از سوی دیگر، دانشگاه‌ها برای تأمین مالی و استفاده از وجهه بین‌المللی این دانشجویان، مایل به دریافت شهریه دانشجویان بین‌المللی از آن‌ها هستند.

دولت در سال‌های اخیر پی‌برده است که سیاست‌های بازگرداندن کسانی که تمام عمر خود را در ایران گذرانده‌اند موفقیت‌آمیز نیست در نتیجه به‌گونه‌ای غیررسمی اجبار برگشت دانش

آموختگان مهاجر به کشور خود را لغو نموده است. همچنین با درخواست‌ها و استدلال‌هایی که از جانب دانشجویان مهاجر شده است آن‌ها شهریه یک دانشجوی بین‌المللی را نیز پرداخت نمی‌کنند."

جمع‌بندی

بر اساس مصاحبه‌های صورت گرفته و بررسی اسناد، به نظر می‌رسد دلایل تصمیم «دریافت شهریه از دانشجویان روزانه افغانستانی» نه تنها اهداف سیاست‌گذار را تامین نکرده است، بلکه ضررهای ناشی از آن (تخریب ذهنیت نخبگان افغانستانی) بیشتر از منافع آن است. در دو فصل بعدی با مطالعه سیاست‌های مهاجرتی ایران در قبال مهاجران و مقایسه آن با سیاست‌های آموزشی سعی می‌کنیم شناخت بهتری از این سیاست‌ها به دست آوریم. همچنین با مطالعه سیاست‌های گزینشی مهاجرت در کشورهای دیگر، به دنبال راهکارهایی برای تمایز بخشی بین نخبگان دانشجو با دیگر دانشجویان مهاجر خواهیم بود.

فصل چهارم

سیاست‌های مهاجرتی و آموزشی مهاجران در ایران

مقدمه

پس از گذشت چهل سال از حمله شوروی به افغانستان در سال ۱۳۵۸، و موج‌های بعدی ناامنی در آن کشور، حدود پنج میلیون افغانستانی در خارج از کشورشان به سر می‌برند که از این تعداد، ۹۰٪ آن‌ها در دو کشور پاکستان و ایران، حضور دارند. تخمین زده می‌شود که ۹۶٪ از پناهندگانی که در ایران حضور دارند، در شهرها و روستاها در کنار جامعه ایرانی زندگی می‌کنند و به آموزش، بهداشت و شغل دسترسی دارند (کمیساریای عالی پناهندگان). در این فصل با مروری بر حضور افغانستانی‌ها در ایران به تحلیل و بررسی سیاست‌های مهاجرتی و آموزشی ایران در قبال مهاجران می‌پردازیم و به جستجوی سیاست‌های جدیدی برای تأمین منافع مشترک مهاجران و ایرانیان خواهیم پرداخت.

مهاجران افغانستانی در ایران

ورود اتباع خارجی به ایران، از طریق روادید مختلفی قابل انجام است و وزارت امور خارجه ایران بر اساس هدف فرد از سفر، به وی روادید می‌دهد.^۵ اما شرایط مهاجران (پناهندگان، مهاجران قانونی و غیرقانونی) با همه انواع روادید متفاوت است. در ۴۰ سال گذشته حدود ۳,۵ میلیون نفر افغانستانی به‌عنوان مهاجر در شهرهای ایران زندگی کرده‌اند. اگرچه افغانستانی‌ها، در طول دو‌یست سال گذشته به استان‌های خراسان و سیستان و بلوچستان به دلیل فقر، خشک‌سالی و فرصت‌های اقتصادی و زیارت رفت‌وآمد داشته‌اند؛ اما پس از کودتا علیه ظاهرشاه (۱۹۷۳) حدود ۶۰۰ هزار افغانستانی در طی چند سال به ایران مهاجرت کردند (نصر اصفهانی، ۱۴۰۰). انقلاب کمونیستی حزب دموکراتیک خلق افغانستان در سال ۱۹۷۸ و

---

^۵سامانه روادید الکترونیکی جمهوری اسلامی ایران - وزارت امور خارجه (mfa.ir)

به قدرت رسیدن کمونیست‌ها نیز به مهاجرت کسانی منجر شد که اصلاحات کمونیستی (تحصیل اجباری، جلوگیری از ازدواج اجباری، حق رأی زنان و...) را مغایر با آموزه‌های دینی خود می‌دانستند. از آن زمان به بعد افغانستان دچار ناآرامی‌های پی‌درپی بود و با شروع هر ناآرامی موجی از مهاجرت به دو دلیل عمده اقتصادی و امنیتی-سیاسی اتفاق افتاده است.

تفاوت مهاجر، پناهنده و پناهجو

مهاجر: کسی که برای بهبود آینده خود و خانواده‌اش، تصمیم به نقل مکان از کشور خود می‌گیرد.

پناهنده: کسی که «به علت ترس موجه به دلایل مربوط به نژاد، مذهب، ملیت، عضویت در برخی گروه‌های اجتماعی و یا داشتن عقاید سیاسی، تحت تعقیب قرار دارد و یا به علت فقر نمی‌تواند به کشور خود بازگردد.» پناهنده، مشمول خدماتی مثل اشتغال، مسکن، آموزش و... خواهد بود و دولت پذیرنده حق اخراج وی از کشور را ندارد.

پناهجو: کسی که خواهان حمایت بین‌المللی است اما هنوز تقاضایش برای پناهندگی تأیید نشده است. در زمان پناهجویی فرد مشمول تعهداتی که دولت برای پناهندگان دارد نمی‌شود.

ورود افغانستانی‌ها به ایران را در چهار موج بزرگ می‌توان خلاصه کرد:

- ❖ **موج اول:** با حمله شوروی به افغانستان در سال ۱۳۵۸ اتفاق افتاد؛
- ❖ **موج دوم:** با خروج شوروی از افغانستان در سال ۱۳۶۸ جنگ داخلی درگرفت؛
- ❖ **موج سوم:** با قدرت گرفتن طالبان در سال ۱۳۷۳ تعداد بسیاری از مردم از کشورشان خارج شدند؛

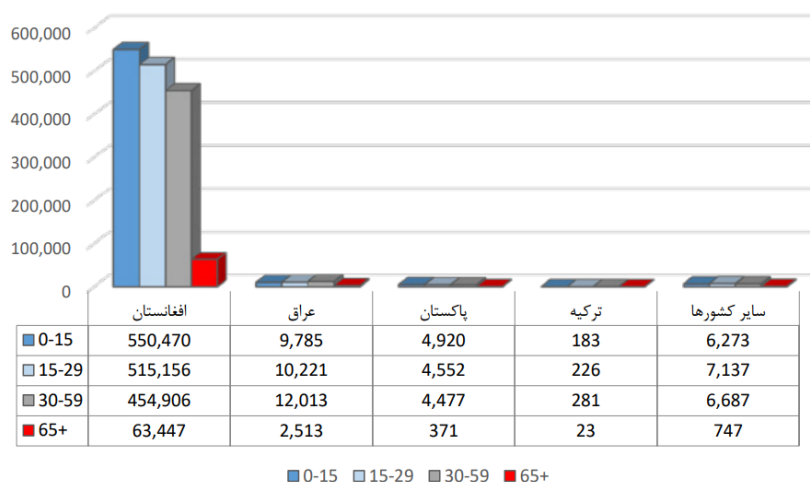
❖ **موج چهارم:** با حمله آمریکا به افغانستان در سال ۱۳۸۰ تعدادی از افغانستان مهاجرت کردند.

از سال ۱۳۸۰ به بعد نیز مهاجرت‌های مستمر به ایران به دلایل اقتصادی و تحصیلی وجود داشته است. به طور مثال در ماه‌های اخیر پس از تسلط مجدد طالبان بر کشور افغانستان موج جدیدی از مهاجرت از این کشور آغاز شده که هنوز در مورد کم و کیف آن نمی‌توان اظهار نظر کرد.

بر اساس توافق ایران با کمیساریای عالی پناهندگان در مورد پناهندگان افغانی، اتباع افغانستان در ایران از نظر وضعیت حقوقی-قانونی به سه دسته تقسیم می‌شوند:

- **پناهندگان:** همه کسانی که قبل از سال ۱۳۸۲ وارد ایران شده‌اند و اسامی آن‌ها در «آمایش پناهندگان جمعی» ثبت گردیده است. این افراد به صورت پناهنده جمعی در ایران مورد قبول واقع شده‌اند و تمامی حقوق یک پناهنده فردی را ندارند. به این افراد کارتی به نام «کارت آمایش» تعلق گرفته است که هر ساله تمدید می‌گردد و تاکنون ۱۶ دوره تمدید شده است.
- **مهاجران:** کسانی که با مدرک قانونی (گذرنامه یا روادید) در ایران حضور دارند. این افراد به دو دسته تقسیم می‌شوند. یکی کسانی که در طرح سامان‌دهی اتباع خارجی در سال ۱۳۸۹ شناسایی شدند و گذرنامه خانواری گرفتند و دوم افرادی که با گذرنامه افغانستانی با روادید کار یا تحصیل و... در ایران اقامت دارند.
- **مهاجران غیرقانونی:** کسانی که هیچ مدرک قانونی ندارند یا مجوز اقامت (کارت آمایش، گذرنامه و روادید) خود را تمدید نکرده‌اند (نصر اصفهانی، ۱۴۰۰).

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ از کل یک میلیون و ۶۵۴ هزار و ۳۸۸ نفر اتباع خارجی در ایران، اتباع افغانستانی با یک میلیون و ۵۸۳ هزار و ۹۷۹ نفر، بیش از ۹۵ درصد کل اتباع خارجی در ایران را تشکیل می دهند. اتباع عراقی با ۳۴ هزار و ۵۳۲ نفر و همچنین پاکستان با جمعیت ۱۴ هزار و ۳۲۰ نفر و... در ایران حضور دارند که در جدول زیر جزئیات سن آنها نمایش داده شده است.

نمودار ۱۴: اتباع ایران به تفکیک سن و کشور (مرکز آمار ایران سال ۹۵، به نقل از رصدخانه مهاجرت ایران)

حدود ۷۸ درصد اتباع افغانستانی در مناطق شهری و حدود ۲۲ درصد در مناطق روستایی ایران زندگی می کنند (رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۰). این در حالی است که طبق آخرین آمار اعلام شده توسط ایران در ماه اکتبر سال ۲۰۲۰ میلادی، هشتصد هزار پناهنده در ایران زندگی می کنند که تعداد ۷۸۰ هزار نفر از آنها افغانستانی و ۲۰ هزار نفر عراقی هستند. علاوه بر این، تخمین زده می شود که حدود ۲ میلیون افغانستانی فاقد مدرک

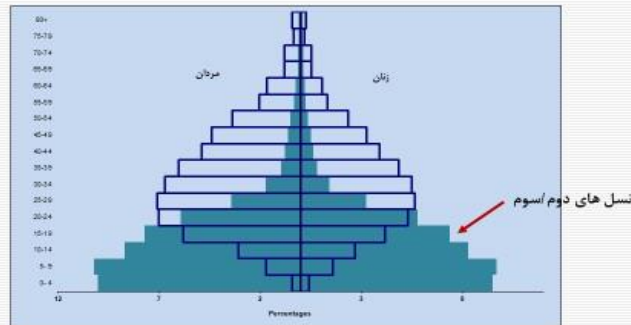
و نزدیک به ۶۰۰ هزار نفر دارنده گذرنامه افغانستان در ایران هستند (کمیساریای عالی پناهندگان).

چیزی حدود ۶۰ تا ۶۵ درصد افرادی که به عنوان مهاجران خارجی در ایران زندگی می کنند محل تولدشان ایران است. در سال های کنونی، خانواده مهاجران افغانستانی که در موج اول مهاجرت وارد ایران شده اند؛ کم کم وارد نسل سوم خود می شوند. نسل های دوم و سوم مهاجران می تواند مسائل و فرصت هایی را برای جامعه ایران در پی داشته باشد. آن ها از لحاظ اجتماعی، نگرش، ارزش و تفکر تفاوت های زیادی نسبت به نسل اول دارند. اگر برای مهاجران نسل اول بهداشت، آموزش و اشتغال اولویت داشت. نسل جدید نه تنها نیازهای اولیه خود را درخواست می کند بلکه از لحاظ هویتی نیز خود را به نوعی ایرانی می داند. شکل زیر نشان می دهد که جمعیت نسل دوم و سوم در آستانه ورود به سن قانونی و مطالبه حقوق خود هستند.

---

^۱مهاجران افغانستانی در ایران تحولات اجتماعی - جمعیتی مهاجران افغانستانی در ایران | دیاران (diaran.ir)

ظهور و اهمیت نسل های دوم و سوم مهاجران خارجی

حدود ۶۰ درصد مهاجران و اتباع افغانستانی در ایران، متولد ایران می باشند.

شکل گیری ساختار جدید با غلبه بر نسل دوم مهاجران و نسل های بعدی

نمودار ۱۵: مقایسه هرم جمعیتی نسل اول مهاجران با نسل دوم و سوم (سایت دیاران)

نسل‌های مهاجران

از لحاظ جمعیت‌شناسی، نسل‌های مهاجران را به دسته‌های زیر تقسیم می‌کنند.

نسل اول مهاجران: افراد بالغی که از کشور خود به کشور دیگری کوچ می‌کنند. این افراد دارای فرهنگ و زبان کشور خود بوده و به دلایل مختلفی تصمیم به مهاجرت می‌گیرند.

نسل ۱,۵ مهاجران: کودکان و نوجوانانی که در کشور دیگری متولد شده‌اند ولی به همراه والدین خود مجبور به مهاجرت شده‌اند. این افراد فقط خاطرات کمی از کشور محل تولد خود دارند و بیشترین فرهنگ پذیری را در کشور مقصد داشته‌اند.

نسل دوم مهاجران: افرادی که پدر و یا مادر آن‌ها از کشور دیگری مهاجرت کرده‌اند. این افراد کاملاً با کشور پدر یا مادر خود بیگانه هستند و در فرهنگ کشور مقصد رشد یافته‌اند.

نسل سوم مهاجران: کسانی که پدر و مادرشان جز مهاجران نسل دوم باشند.

سیاست‌های ایران در قبال مهاجران افغانستانی

نصر اصفهانی، در کتاب خود به نام «در خانه برادر» سیاست‌های ایران طی ۴۰ سال گذشته در مقابل مهاجران افغانستان به ایران را به سه دسته (سیاست درهای باز، سیاست بازگشت و سیاست ساماندهی) تقسیم می‌نماید.

- **سیاست درهای باز:** اولین شیوه برخورد دولت ایران با مهاجران افغانستانی که طی سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۰ توسط دولت اتخاذ گردید. آوارگان افغانستانی که به دلیل جنگ با شوروی و جنگ‌های داخلی، کشور خود را ترک کردند؛ در ایران با کمترین محدودیت مواجه شده و توانستند در شهرها و روستاها و در کنار مردم ایران ساکن شوند. از هم‌پاشیدگی ساختار اداری و تصمیم‌گیری در ایران پس از انقلاب و عدم تجربه مدیریتی و سیاست‌گذاری، جنگ تحمیلی ایران با عراق، فقدان منابع مالی کافی برای ساخت اردوگاه و اسکان جمعیت در اردوگاه‌های بین‌المللی و عدم دریافت کمک‌های بین‌المللی، از دلایل عمده آزادی مهاجران برای اسکان در شهرها و روستاهای ایران است. همچنین می‌توان دلایلی همچون سیاست حکومت و جامعه انقلابی در حمایت از مستضعفان، ارزان بودن نیروی کار و نفوذ سیاسی در افغانستان را در پذیرش گرم این مهاجران مؤثر دانست.

- **سیاست بازگشت:** با سقوط دولت کمونیستی در افغانستان در ابتدای دهه ۱۳۷۰ و تا سال ۱۳۸۵ ایران مصمم به بازگرداندن همه مهاجران به کشور خودشان بود. در دوران پس از جنگ، دولت ایران که با مشکلات اقتصادی و تورم بالا روبرو گردیده بود؛ برای کاهش تعداد پناهندگان افغانستانی و عراقی که به بیش از ۴ میلیون نفر رسیده بودند، برنامه‌ریزی کرد (هزینه تأمین یارانه تحصیل، خدمات درمانی، حمل و نقل، سوخت و کالاهای اساسی برای دو میلیون افغانستانی ساکن ایران در حدود ۱۰ میلیون دلار در روز اعلام می‌شد). همچنین با تحولات امیدبخش در افغانستان نیز دلیلی برای باقی ماندن افغانستانی‌ها در ایران نبود. در آذرماه ۱۳۷۱، دولت ایران با دولت افغانستان و کمیساریای پناهندگان، قرارداد سه‌ساله‌ای با هدف تسهیل بازگشت پناهندگان منعقد کرد و در سال ۱۳۷۲ طرح

بازگشت آوارگان افغانی به موطنشان در شورای امنیت ملی به تصویب رسید و اجرای آن توسط وزارت کشور و کمیته هماهنگی امور آوارگان شروع شد.

درحالی که طبق برنامه باید تا اوایل ۱۳۷۵ همه افغان‌ها به کشورشان بازگردانده می‌شدند، با شروع جنگ داخلی در افغانستان، نه تنها این برنامه موفق نبود؛ بلکه موج جدید مهاجرت به ایران شروع گردید. ایران مرزهای خود را بر روی مهاجران جدید بسته نگه داشت و در سال ۱۳۷۸ در برنامه سوم توسعه، خروج افغانستانی‌ها را در قانون قرار داد. با سقوط حکومت طالبان در سال ۱۳۸۰، دولت، خیز جدیدی برای بازگشت مهاجران برداشت. در سال ۱۳۸۱ طرح ثبت نام جدیدی از مهاجران در ایران را اجرا کرد که حدود ۲,۵ میلیون نفر شناسایی شدند. با سخت‌گیری‌های دولت نسبت به کارفرمایان و تسهیل شرایط خروج اتباع، تعداد پناهندگان افغانستانی در پایان سال ۱۳۸۲ به ۱,۱ میلیون نفر رسید. ایران برای شناسایی مجدد اتباع حاضر در کشور، سیستم «آمایش پناهندگان جمعی» را اجرا نمود و به اتباع «کارت آمایش» داد. بر اساس قوانین داخلی دارندگان کارت آمایش پناهنده محسوب نمی‌شوند و بسیاری از حقوق یک پناهنده را ندارند ولی از نظر کمیساریای پناهندگان سازمان ملل، پناهنده محسوب می‌شوند و دولت ایران نمی‌تواند آن‌ها را به‌زور اخراج کند. سیاست دولت برای کاهش جمعیت پناهندگان با کاهش ارائه خدمات رایگان و دریافت هزینه برای تحصیل در مدارس و دانشگاه‌ها ادامه داشت و درحالی که در سال ۱۳۸۳ حدود ۱,۴ میلیون نفر کارت آمایش گرفته بودند این عدد در سال ۱۳۸۵ به ۹۷۰ هزار نفر رسید. بر اساس آمار، در موج اول بازگشت که بین سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۴ بود؛ حدود ۱,۳ میلیون نفر و در موج دوم که بین سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۵ بود جمعیتی حدود ۱,۴ میلیون نفر به افغانستان بازگشتند. سیاست محدودسازی مهاجران و ترغیب به

بازگشت آن‌ها در سال‌های بعدی نیز ادامه داشت. در سال ۱۳۸۴، دولت برای افزایش امنیت مرزها فهرستی از مناطق ممنوعه را برای حضور افغانستانی‌ها ارائه کرد که بر اساس آن به مهاجران اجازه سکونت و اشتغال در بعضی استان‌های کشور داده نمی‌شود. در سال‌های بعد نیز تلاش‌های یکپارچه‌ای برای خروج همه مهاجران صورت گرفت ولی کند شدن خروج مابقی مهاجران کم‌کم ناکارآمدی این سیاست خود را نمایان ساخت.

- **سیاست ساماندهی^۷**: با خروج تعداد زیادی از مهاجران، در ایران تبوتاب اخراج اتباع بیگانه فروکش کرد. همچنین نیروی کار در بعضی شغل‌های سخت، خطرناک و بادست‌مزد کم بسیار کمیاب گردید. می‌توان مهم‌ترین ضرورت حضور افغانستانی‌ها در ایران را شغل دانست که باعث شد دولت از اصرار بر سیاست بازگشت دست بردارد. از سال ۱۳۸۶ به بعد سیاست‌گذار با قبول عدم بازگشت بعضی از مهاجران که سال‌ها در ایران ساکن بوده‌اند؛ سعی در ساماندهی این نوع مهاجران داشته است. محوریت اصلی سیاست ساماندهی، کنترل و کاهش مخاطرات و افزایش منافع حاصل از حضور پناهندگان است. در دوران جدید، دولت بیشترین تمرکز خود را بر اخراج مهاجران غیرقانونی گذاشته است. در سال ۱۳۸۹ دولت در طرحی جدید برای شناسایی مهاجران غیرقانونی، طرح گذرنامه‌های خانواری را تعریف کرد. در این طرح حدود ۴۵۰ هزار نفر تحت این گذرنامه‌ها شناسایی شدند. تفاوت گذرنامه خانواری با کارت آمایش، این است که دارندگان گذرنامه خانواری، مشمول روابط دولت ایران و کمیساریای عالی پناهندگان

---

^۷نامیدن عبارت «ساماندهی» بر سیاست‌های چندساله گذشته، بیشتر بر کنترل تأثیرات منفی مهاجرت افغانستانی‌ها و همچنین کاهش تأثیرات منفی ناشی از بازگرداندن آن‌هاست و گرنه به نظر نمی‌رسد سیاست‌گذار به‌صورت دقیق و سنجیده و آینده‌نگرانه به دنبال کسب منفعت از مواهب حضور این مهاجران بوده باشد. می‌توان اسم آن را سیاست واقع‌گرایی واکنشی گذاشت.

سازمان ملل نمی‌شوند. بدین ترتیب در اواسط دهه ۱۳۹۰ حدود ۱,۵ میلیون نفر صاحب مدارک هویتی شدند (کارت آمایش و گذرنامه خانواری)؛ اما می‌توان گفت با حساب مهاجران غیرقانونی حدود ۲,۵ تا ۳ میلیون نفر افغانستانی در ایران زندگی می‌کند.

در چند سال اخیر با تثبیت حضور افغانستانی‌ها در ایران، مباحثی در مورد اعطای تابعیت طبق مواد قانون مدنی به بعضی از آن‌ها مانند اعطای تابعیت به فرزندان با تابعیت مادر ایرانی یا اعطای تابعیت به فرزندان شهدای غیرایرانی مطرح است.

ارزیابی سیاست‌های مهاجرتی ایران

ارزیابی سیاست درهای باز: نصر اصفهانی اتخاذ «سیاست درهای باز» را از روی ناچاری و بی‌تصمیمی در سال‌های اوایل انقلاب می‌داند. ورود گسترده افغانستانی‌ها در اوایل انقلاب به ایران که به دلیل وقوع جنگ در افغانستان اتفاق افتاد، به گونه‌ای بود که آن‌ها به داخل شهرهای ایران سرازیر شدند و جمعیت زیادی از آن‌ها در کنار ایرانیان در حال زندگی کردن بودند. این در حالی است که اغلب کشورهای مهاجرپذیر (حتی پاکستان)، اجازه ورود پناهندگان را به شهرها نمی‌دهند و آن‌ها را در اردوگاه‌های مرزی، اسکان می‌دهند. یکی از دلایل عمده مدیریت ضعیف آوارگان، عدم همکاری سازمان‌های بین‌المللی نیز ذکر شده است. ورود آوارگان به شهرها به‌عنوان نشانه‌ای از میزبانی سخاوتمندانه ایران نام‌برده می‌شود (نصر اصفهانی، ۱۲، ۱۴۰۰)، ولی به نظر می‌رسد ورود سیل جمعیت آوارگان جنگی که اغلب از روستاهای افغانستان بودند به داخل شهرهای ایران ناشی از عدم مدیریت صحیح و عدم کنترل وضعیت بحرانی این جمعیت آوارگان بوده است. این عدم مدیریت تا سال‌های اخیر نیز قابل مشاهده است. عدم پذیرش نسل‌های دوم و سوم مهاجران در جامعه، واگذاری کارهای

سطح پایین به آن‌ها، عدم به رسمیت شناختن حقوق شهروندی و... همه گواهی‌دهنده این است که ورود سال‌های اولیه آوارگان به داخل شهرها ناشی از عدم شناخت مسئولان مربوطه از مسائل و مشکلات بعدی بوده و هیچ برنامه‌ریزی خاصی وجود نداشته است.

ارزیابی سیاست بازگشت: موج دوم سیاست بازگشت در سال ۱۳۸۱ شروع شد و موفقیت نسبی داشت و توانست عده زیادی را به کشور خود برگرداند، اگرچه به نظر نمی‌رسد هیچ طرحی بتواند به برگرداندن همه مهاجران منجر شود. دولت سعی کرد با کاهش خدمات درمانی، تحصیلی و دریافت هزینه خدمات ارائه‌شده به مهاجران و اعمال سخت‌گیری برای اشتغال، آن‌ها را به بازگشت ترغیب کند؛ اما زندگی بیش از ۲۰ سال برای بعضی از آن‌ها ایران را به وطن اصلی تبدیل نموده و بازگشتن آن‌ها را غیرممکن کرده است. سازگاری با ساختارهای اجتماعی و فرهنگی و برخورداری از مزایای اولیه زندگی مانند اشتغال، ازدواج و کسب درآمد عامل اصلی ماندگاری افغانستانی‌ها در ایران عنوان می‌شد. دولت به دنبال مشکلات اقتصادی خود به حذف تدریجی امکانات و خدمات مهاجران روی آورده و یارانه های سلامت و آموزش را برای بسیاری از مهاجران جدید قطع نمود. به‌هرروی، سیاست بازگشت تمامی مهاجران به دلیل جنگ داخلی در افغانستان و سپس تسلط طالبان در آن کشور و همچنین منافع کارفرمایان در ایران از حضور کارگران افغانی شکست خورد.

ارزیابی سیاست ساماندهی (واقع‌گرایی منفعلانه): سیاست ساماندهی را تنها می‌توان به دست کشیدن دولت از اصرار به خروج همه مهاجران و کنترل هزینه‌ها و افزایش منافع حضور مهاجران در ایران تعبیر کرد و‌گرنه دولت در سال‌های ۱۳۸۶ به بعد به‌جز اجرای طرح گذرنامه خانوار و تمدید کارت آمایش، فعالیت خاصی صورت نداده و فقط از فشار مضاعف خود برای اخراج مهاجران قانونی و پناهندگان کاسته است. به‌صورت خلاصه می‌توان گفت

سیاست‌گذار در سالیان گذشته کوشید که مانع از ریشه‌دار شدن مهاجران در ایران شود. دستگیری و اخراج، «افغانی بگیر»، ممنوعیت اشتغال، محدودیت جابجایی و سکونت، ممنوعیت تحصیل و دیگر انواع محدودیت‌ها جزئی از سیاست‌های بازگشت در ایران بود. تلاش‌های که نتوانست به اهداف خود دست یابد.

در جستجوی سیاستی جدید (سیاست منافع مشترک)

ایران جز معدود کشورهای دنیا است که برای مدت ۱۷ سال، تعداد پناهندگانش ثابت مانده‌اند و بسیاری از آنان بعد از ۲ دهه، بازهم نتوانسته‌اند شهروند جامعه ایران شوند. این در حالی است که ۷۴ درصد از مهاجران افغانستانی ساکن شهرهای ایران طی ۵ سال گذشته حتی یک‌بار هم به افغانستان نرفته‌اند. باینکه حدود ۸ تا ۹ درصد از جمعیت کل کشور افغانستان ساکن ایران هستند و این به معنای شکل‌گیری یک دیاسپورای (جوامع دور از وطن) قدرتمند در ایران است می‌تواند برای ما منافع اقتصادی، سیاسی و فرهنگی زیادی داشته باشد؛ اما اثرگذاری ما بر جامعه افغانستان به دلایل به رسمیت نشناختن آن‌ها در ایران ناچیز بوده است (حقیقت‌طلب، ۱۳۹۸). همه این موضوعات نشان می‌دهند که ما به یک سیاست ساماندهی کارا نیاز داریم که ضمن کنترل میزان مهاجرت افغانستانی‌ها، شرایط شهروندی شایستگان را تسهیل نماید. به نظر می‌رسد سیاست ایران در سال‌های اخیر به‌صورت واکنش به اتفاقات و رویدادهای حادث شده بوده و برنامه بلندمدتی برای استفاده از مزیت‌های حضور مهاجران در ایران اندیشیده نشده است. این در حالی است که مهاجران علاوه بر تحمیل هزینه به ایران می‌توانند برای کشور مزایایی داشته باشند. سیاست مهاجرتی ایران باید بر اساس منافع مشترک باشد؛ که در ادامه این فصل به این رویکرد اشاره خواهد شد.

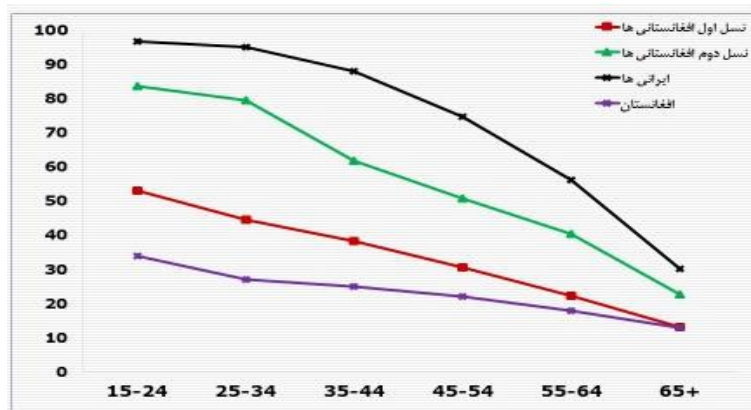
وضعیت آموزشی مهاجران افغانستانی در ایران

تحصیل دانش آموزان: تعداد دانش آموزان اتباع خارجی در ایران تقریباً از ۱۲۰ هزار دانش آموز در سال ۱۳۷۰ به بیش از ۵۰۰ هزار نفر در ۱۳۹۸ رسیده است.

نمودار ۱۶: تعداد دانش آموزان اتباع خارجی در مدارس ایران (سایت دیاران)

میزان باسوادی مهاجران در دهه ۶۰ کمتر از ۱۰ درصد بود و در حال حاضر به چیزی حدود ۶۴ درصد رسیده است. افزایش میزان باسوادی برای جوانان بیشتر اتفاق افتاده و حدود ۷۶ درصد جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله افغانستانی در ایران باسواد هستند. در نمودار ۱۹ میزان باسوادی نسل اول و دوم مهاجران، با ایرانی‌ها و افراد ساکن در افغانستان مقایسه شده است.

نمودار ۱۷: میزان باسوادی به تفکیک نسل (سایت دیاران)

لازم به ذکر است که نسل دوم مهاجران افغانستانی در ایران نسبت به نسل اول از موقعیت اقتصادی اجتماعی بالاتری برخوردارند و در ساختارهای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و هویتی و به ویژه آموزشی ادغام شده‌اند و به همین دلیل تمایل اندکی برای بازگشت به کشور خود دارند.^۸

تحصیل دانشجویان: دانشجویان افغانستانی از سه طریق در دانشگاه‌های ایران مشغول به تحصیل می‌شوند.

- از طریق بورس تحصیلی (از طریق همکاری وزارت علوم ایران و وزارت معارف افغانستان و یا اعطای بورس از سایر نهادهای بورس‌گذار)؛
- از طریق پذیرش دانشجویان مهاجر در کنکور سراسری به صورت روزانه (پرداخت ۸۰ درصد شهریه دوره‌های شبانه) و یا شبانه، پیام نور، دانشگاه آزاد و غیرانتفاعی؛

^۸مهاجران افغانستانی در ایران تحولات اجتماعی - جمعیتی مهاجران افغانستانی در ایران | دیاران (diaran.ir)

- به صورت دانشجوی بین‌المللی و پرداخت شهریه دلاری.

همانطور که به طور مفصل در فصل دوم بحث شد، سالیانه حدود ۳۵۰۰ دانشجوی مهاجر از طریق کنکور وارد دانشگاه‌های ایران می‌شوند. که از تعداد حدود ۸۰۰ نفر (۲۳ درصد) در دوره روزانه پذیرفته می‌شوند.

در آمارهای منتشرشده توسط سازمان امور دانشجویان دانشجویان اتباع که توسط کنکور وارد دانشگاه می‌شوند را جز دانشجویان بین‌المللی حساب می‌کنند. اما آیا اینکه این دانشجویان را بتوان یک دانشجوی بین‌المللی حساب کرد جای مناقشه دارد. دانشجوی بین‌المللی^۹ اصولاً به دانشجویی اطلاق می‌شود که برای تحصیل در دانشگاه، جابه‌جایی مرزی داشته است. بنابراین نمی‌توان شرایط دانشجویان افغانستانی که مقیم ایران بوده‌اند را با بقیه دانشجویان بین‌المللی در ایران برابر دانست. دغدغه یک دانشجوی بین‌المللی مسائل آموزشی است ولی دانشجویان افغانستانی دانشگاه‌های کشور که تعداد قابل توجهی از آن‌ها در ایران متولد شده‌اند، دغدغه‌های فرهنگی و اجتماعی دارند که از دغدغه آموزشی آن‌ها کمتر نیست^{۱۰}. به نظر می‌رسد بهتر است که این دانشجویان را جزء دانشجویان بین‌المللی به حساب نیاوریم. در تعریف OECD، دانشجوی خارجی^{۱۱} به کسی اطلاق می‌شود که تابعیت کشور را ندارد اما در آن کشور تحصیل می‌کند و لزوماً از مرز عبور نمی‌کند. این تعریف دو ویژگی عمده برای دانشجوی بین‌المللی قائل است، یکی نداشتن اقامت دائم کشور میزبان و دومی اینکه مدرک قبلی تحصیلی خود را در کشور دیگری دریافت کرده باشند (OECD, ۲۰۱۲:۳۷۱). با این تعریف دانشجویان مهاجر

---

^۹ International student

^{۱۰}دنبال شدن مقوله بین‌المللی سازی آموزش عالی به عنوان یکی از دغدغه‌های جدی در حوزه مطالعات فرهنگی و اجتماعی

(msrt.ir)

^{۱۱} Foreign student

مقیم ایران را نمی‌توان به‌عنوان دانشجوی بین‌المللی شناخت. چرا که هم مقیم ایران هستند (دارای کارت آمایش هستند) و هم دیپلم خود را در ایران دریافت کرده‌اند.

جدول ۷: سیاست‌های آموزشی مهاجرت در ایران در راستای سیاست‌های کلی مهاجرت

سیاست‌های آموزشی مهاجرت	سیاست‌های مهاجرتی	
بی‌سیاستی عدم وجود ضابطه، حضور دانش‌آموزان در مدارس بر اساس سلیقه مدیریت، تحصیل رایگان در دانشگاه	سیاست درهای باز پذیرش مهاجران با کمترین محدودیت	دهه ۶۰
سخت‌گیری حذف یارانه‌های تحصیلی، پولی شدن دانشگاه، بازگرداندن فارغ‌التحصیلان، تبدیل وضعیت از کارت آمایش به گذرنامه	سیاست بازگشت سخت‌گیری و بازگرداندن آن‌ها به کشورشان	دهه ۷۰ و دهه ۸۰
تشبیت و واکنش تحصیل رایگان در آموزش ابتدایی، پذیرش در دانشگاه به‌صورت پولی، تسهیل وضعیت آموزش دختران دانشجو، چانه‌زنی با ذی‌نفعان	سیاست ساماندهی محدودیت اسکان، حذف یارانه‌ها، سخت‌گیری کمتر	دهه ۹۰

<p>هدفمند و گزینشی (جذب نخبگان)</p> <p>کسب درآمد از آموزش خصوصی، بورسیه به نخبگان، اعطای امتیاز ویژه به نخبگان و کارآفرینان مهاجر برای ایجاد اشتغال</p>	<p>منافع مشترک</p> <p>ارائه ویزای ویژه کارآفرینی و نخبگی</p>	<p>آینده</p>
---	--	--------------

جمع بندی

در این فصل با مروری بر وضعیت چهل سال مهاجرت افغانستانی ها به ایران در موج های مختلف، سیاست های ایران در سال های مختلف را بیان کردیم. سه دسته سیاست های درهای باز، بازگشت و ساماندهی (پذیرش واقعیت ها و برخورد به صورت سیاست های واکنشی^{۱۲}) معرفی گردید. در ادامه با تأکید بر نیاز به اتخاذ سیاست فعالانه^{۱۳} بیان شد که سیاست های مهاجرتی و به خصوص سیاست های آموزشی ایران در قبال دانشجویان مهاجر نیاز به اصلاح دارد. حداقل می توان در مورد دانشجویان روزانه که ظرفیت نخبگی بالایی دارند و در آینده می توانند به کارآفرینانی برجسته تبدیل شوند؛ از سیاست های گزینشی و آینده نگر استفاده کرد.

^{۱۲} Reactive

^{۱۳} Proactive

فصل پنجم

سیاست‌های گزینشی مهاجرت

مقدمه

تأثیر مهاجران بر اجتماع، اقتصاد و فرهنگ جامعه میزبان همیشه مورد مناقشه^{۱۴} بوده است. اینکه حضور مهاجران در یک کشور دارای تاثیر مثبت است یا منفی، ویژگی ذاتی مهاجرت نیست؛ بلکه بستگی به تدوین سیاست‌های درست و اجرای به موقع آن‌ها دارد. در این فصل، ضمن مطالعه سیاست‌های گزینشی و قوانین اشتغال اتباع خارجی در ایران، به بحث اشتغال اتباع دانش‌آموخته (فارغ‌التحصیلان دانشگاهی) در دیگر کشورها پرداخته می‌شود. موضوعی که به دلیل نگاه به مهاجران افغانستانی به عنوان کارگران سطح پایین در ایران مورد غفلت واقع شده است.

نگاه متفاوت ذی‌نفعان به موضوع مهاجرت

میزان اشتغال افراد جامعه یکی از شاخص‌های مهم در اقتصاد و سیاست است. تضمین اشتغال جوانان در یک جامعه و تأثیر آن بر تأمین مسکن، هزینه‌های زندگی، ازدواج، کاهش جرائم اجتماعی و ... را می‌توان از مهم‌ترین چالش‌های دولت‌های امروز در مقابل متقدمان خود دانست. حضور مهاجران در کشورهای پیشرفته و تأثیر یا عدم تأثیر حضور آن‌ها بر کساد بازار کار، گرانی مسکن، بزهکاری و مسائل اجتماعی به مناقشات بین گروه‌های سیاسی تبدیل

---

^{۱۴} Controversy

شده است. گروه‌های ذی‌نفع هرکدام دیدگاه‌های متفاوتی نسبت به تأثیر مهاجران بر متغیرهای اشتغال، سیاست‌های دستمزد و افزایش هزینه‌ها دارند. در کشور ایران نیز این مناقشات البته به صورت غیررسمی وجود دارد. برای مثال یکی از گروه‌هایی که از حضور مهاجران افغانستانی سود می‌برند کارفرمایان هستند که با توجه به دستمزد پایین و بهره‌وری بالای نیروی کار مهاجر، از حضور آن‌ها استقبال می‌کنند. در مقابل کارگران ایرانی به کارگران مهاجر به چشم یک رقیب می‌نگرند و یکی از مخالفین جدی حضور این مهاجران در ایران هستند. در مورد تأثیر اشتغال مهاجران افغانستانی به ایران نظرات گوناگونی را می‌توان مطرح کرد:

- کارگران افغانستانی با دریافت دستمزد کم باعث کاهش هزینه‌های تولید می‌شوند؛
- کارگران افغانستانی باعث بیکاری جوانان ایرانی می‌شوند؛
- شغل‌هایی که کارگران افغانستانی انجام می‌دهند مختص خودشان است و اگر نباشند کارگران ایرانی آن را انجام نمی‌دهند؛
- کارگران افغانستانی به دلیل انجام کارهای سخت باعث جلوگیری از ورود فناوری به ایران شده‌اند؛

این‌ها نمونه‌ای از گفتگوهای روزمره مردمی است که با مهاجران در ایران در ارتباط هستند. اگر چه جای آن دارد که این مناقشات در سطح فضای دانشگاهی، نشریات و احزاب سیاسی مطرح شود تا از دل این بحث‌ها بهترین سیاست‌ها خارج شود.

سیاست‌های گزینشی مهاجرت^{۱۵}

---

^{۱۵} Selective immigration policise

سیاست‌های گزینشی مهاجرت در راستای استفاده هر چه بیشتر از مزایای مهاجران برای کشور میزبان است. این سیاست‌ها در کشورهای توسعه‌یافته پس از سیاست درهای باز و پذیرش بدون محدودیت مهاجران پیگیری می‌شود (Andtecol, Cobb-Clark, Trejo, ۲۰۰۴) و هدف آن، تبدیل کشور، به محلی متنوع‌تر و چند فرهنگی برای زندگی و بهبود وضعیت اقتصادی، جبران اثرات منفی اقتصادی جمعیت مسن و نرخ باروری پایین است. ضمن اینکه ورود مهاجرانی که برای کشور دارای هزینه هستند (خلاف کاران، افراد مسن و ...) محدود می‌شود. پذیرش مهاجران در کشورهای پیشرفته، در سال‌های اخیر در دسته‌بندی زیر صورت می‌گیرد.

❖ اقتصادی (سرمایه‌گذاری و کارگر ماهر)؛

❖ خانوادگی؛

❖ پناهندگی و بشردوستانه.

اما ایران در ۴۰ سال گذشته در اتخاذ سیاست‌های گزینشی فعال نبوده و اگرچه به‌تازگی در زمینه جذب مهاجران سرمایه‌گذار و نخبه‌فعالیت‌هایی صورت گرفته است، ولی این سیاست‌ها به‌صورت جامع و هماهنگ با سایر سیاست‌ها نبوده است. از این‌رو نیاز به تغییر اساسی در دیدگاه‌ها و رویکردهای مسئولان، بلوغ نهادهای سیاستی، اصلاح قوانین و آیین‌نامه‌ها احساس می‌شود. در ادامه به تأثیر سیاست‌های مهاجرتی در سیاست‌های جمعیتی و کارآفرینی اشاره می‌شود.

سیاست مهاجرتی در خدمت سیاست کارآفرینی (جذب نخبگان): جذب نخبگان مهاجر (دارای مدرک دکتری یا ارشد، کارآفرین و دانشجوی بین‌المللی) می‌تواند تأثیر بسزایی در

رشد اقتصادی و افزایش رفاه کشورها داشته باشد. مزیت اشتغال نخبگان مهاجر نسبت به ضررهای آن بیشتر است. تفاوت کارگران یدی با کارگران دانشی در این است که ارزش آفرینی کارگران سطح پایین همیشه بر اساس توانایی جسمی و فیزیکی آنهاست و قابلیت جایگزینی با فناوری و یا کارگران دیگر را دارد اما یک فرد نخبه و کسی که به عنوان دانشور و دانشمند و یا کارگردانشی مشغول به کار است به راحتی قابل جایگزینی نیست. اگر ما نتوانیم از نخبگان جامعه خود به درستی استفاده کنیم چیزی کمتر از مرگ آن استعدادها نخواهد بود^{۱۶}. علاوه بر این، نخبگان مهاجر می‌توانند شبکه ارتباطی بین جامعه ایران و جامعه مبدأ مهاجرت در زمینه‌های گوناگون اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ایجاد کنند.

در کشورهای خاورمیانه پدیده فرار مغزها جدی است. این اتفاق همیشه از کشورهای محروم به سمت کشورهای برخوردار بوده است. افراد نخبه از کشورهای فقیرتر به کشورهای غربی می‌روند. از دست دادن افراد نخبه، باهوش و بااستعداد باعث محروم کردن جامعه بومی از رهبران نخبه می‌شود. مهاجرت این افراد به دو دلیل عمده است یکی وجود شرایط مطلوب و فرصت‌های پیشرفت در غرب و دیگری شرایط دافعه زندگی اجتماعی و فرهنگی و بی‌ثباتی اقتصادی و سیاسی در کشور مادر (خورسندی طاسکوه، ۱۳۹۶: ۱۱۸). در نتیجه اگر افغانستانی‌های نخبه مقیم ایران شرایط مطلوب زندگی را در ایران حس نکنند به سمت کشور خود نمی‌روند بلکه به سوی کشورهای پیشرفته خواهند رفت.

در جواب کسانی که حضور نخبگان افغانستانی را در بازار کار ایران باعث بیکارشدن جوانان ایرانی می‌دانند نیز باید گفت که تحقیقات، نشان می‌دهد ورود نیروی انسانی نخبه، نه تنها به بیکاری منجر نمی‌شود بلکه دلیلی برای ایجاد و رشد فضای رقابتی در جامعه است و نتیجه

---

^{۱۶} إِذَا مَاتَ الْعَالِمُ تَلَّمَ فِي الْإِسْلَامِ تَلَّمَهُ لَأَسَدُهَا شَيْءٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

اقتصادی این فضای رقابتی، رونق بازار کار، افزایش گردش مالی و افزایش مالیات بر درآمد خواهد بود. سیاستمداران و سرمایه‌داران کشورهای غربی نیز شکوفایی اقتصاد، پویایی بازار و تنوع نوآوری‌های فناوری کشورهای خود را مرهون سرمایه‌های انسانی مهاجر و دانشجویان بین‌المللی می‌دانند (خورسندی طاسکوه، ۱۳۹۶: ۱۱۹). در نتیجه حضور این افراد نه تنها باعث اشغال فرصت‌های اشتغال جوانان بومی نمی‌شود؛ بلکه خود آن‌ها، به کارآفرینان سخت‌کوشی تبدیل می‌شوند که برای جوانان ایرانی اشتغال ایجاد می‌کنند. اما قوانین مربوط به اشتغال اتباع خارجی در ایران عبارت‌اند از مواد ۱۲۱ تا ۱۲۹ و ماده ۱۸۱ قانون کار و آیین‌نامه‌های مرتبط با این مواد قانونی. مطالعه این مجموعه قوانین و آیین‌نامه‌ها نشان می‌دهد که دریافت روادید کار، صدور، تمدید و تجدید پروانه کار برای اتباع خارجی در ایران دارای پیچیدگی بالایی

است. یکی از مهمترین گلوگاه‌های جذب نخبگان مسائل اقامت اتباع دیگر کشورها در ایران است.

اقامت ویژه و تابعیت ویژه: در سال‌های اخیر در راستای جذب و نگهداشت نخبگان (افراد مستعد، پرتلاش و اثرگذار)، تلاش‌های مثبتی صورت گرفته است که در صورت ادامه‌دار بودن، می‌توان در آینده شاهد تأثیر آن‌ها بود. از جمله این تلاش‌ها موارد زیر است.

شیوه‌های اعطای اقامت به مهاجران در قانون

طبق قانون افراد زیر می‌توانند در ایران اقامت دائم دریافت کنند.

- دارای ۵ سال سابقه اقامت قانونی متوالی یا متناوب در ایران بوده و به هنگام تقاضا به سن ۱۸ سال تمام رسیده باشد.
- دارای دو سال سابقه اقامت قانونی متوالی یا متناوب در ایران بوده و مقام عالی علمی یا شغل یا تخصص او در امور تولیدی و عمرانی به تأیید رسیده باشد.
- دارای دو سال سابقه اقامت قانونی متوالی یا متناوب در ایران بوده و خدمات شایسته و ارزنده او به امور عام‌المنفعه در ایران به تأیید رسیده باشد.
- دارای دو سال سابقه اقامت قانونی متوالی یا متناوب در ایران بوده و در امور تولیدی و عمرانی ایران که مورد تأیید مقامات باشد سرمایه‌گذاری کرده باشد.
- دارای دو سال سابقه اقامت قانونی متوالی یا متناوب در ایران بوده و درآمد شخصی یا حقوق یا مستمری بازنشستگی او به تأیید یکی از بانک‌های مجاز ایران رسیده باشد.
- دارای زن و فرزند ایرانی باشد.

- **کمیسیون ویژه اقامت و تسهیلات مستقر در وزارت کشور:** در راستای جذب سرمایه‌گذاران و سپرده‌گذاران این کمیسیون، شیوه‌نامه‌ای تعریف نموده است که اتباع دیگر کشورها که اقدام به سرمایه‌گذاری و سپرده‌گذاری (۲۵۰ هزار دلار) در ایران کنند مجوز اقامت پنج‌ساله دریافت می‌کنند.
- **برنامه همکاری با متخصصان و کارآفرینان بین‌المللی:** این برنامه توسط مرکز تعاملات بین‌المللی علم و فناوری معاونت علم و فناوری ریاست جمهوری اجرا می‌شود. در این برنامه ارائه اقامت ویژه به مدت سه، پنج و ده سال اعلام شده است. همچنین استقرار در زیست‌بوم کارآفرینی و نوآوری ایران، امکان استفاده از تسهیلات و حمایت‌های معاونت علمی و امکانات آموزشی و رفاهی از دیگر برنامه‌های حمایتی است. برای این برنامه سامانه «آی کانکت» به آدرس <http://iconnect.isti.ir> راه اندازی شده است.
- **مصوبه «راهکارهای جذب، نگهداشت، تعامل مؤثر و بازگشت نخبگان» شورای عالی انقلاب فرهنگی^{۱۷}:** در این مصوبه معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری موظف به ارائه سازوکار جذب نخبگان و متخصصین غیرایرانی از کشورهای هدف شده است. همچنین تشکیل نهاد «رصدخانه ملی گردش نخبگان» با مأموریت رصد، پایش و ارزیابی جایگاه جمهوری اسلامی ایران در جریان‌های بین‌المللی گردش نیروی انسانی تحصیل‌کرده، فناور و متخصص و نخبه از دیگر مفاد این مصوبه است.

---

^{۱۷} مرکز پژوهشها - مصوبه راهکارهای جذب، نگهداشت، تعامل مؤثر و بازگشت نخبگان (majlis.ir)

ماده دوم این مصوبه مربوط به جذب نخبگان غیرایرانی است: «در راستای تحقق اهداف بند ۶ - ۳ سیاست‌های کلی علم و فناوری ابلاغی مقام معظم رهبری و همچنین اجرای اقدامات ملی ۸ و ۹ سند جامع روابط علمی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری موظف است با همکاری همه ارکان دولت و دستگاه‌های اجرایی، سازوکار جذب نخبگان و متخصصین غیرایرانی را به ویژه از کشورهای هدف، تدوین و برای تصویب و ابلاغ به شورای عالی انقلاب فرهنگی ارائه نماید.»

سیاست‌های جذب دانشجویان (کار دانشجویی و اشتغال پس از تحصیل)

سیاست جذب دانشجویان بین‌المللی در راستای سیاست‌های مهاجرتی‌گزینشی است که رویکردی آینده‌نگر دارد. جذب نخبگان (افراد بااستعداد، پرتلاش و تأثیرگذار) علاوه بر تقویت ذخیره جمعیتی، می‌تواند در آینده، کارآفرینان مؤثری به جامعه تحویل دهد که تأثیر مثبت اقتصادی چشم‌گیری بر کشور میزبان خواهد داشت. به همین دلیل اکثر کشورهای توسعه‌یافته با ایجاد شرایط مطلوب کاری و اقامتی (کار پاره‌وقت، اقامت پس از تحصیل و اجازه کار پس از تحصیل) سعی در جذب آن‌ها دارند. در ادامه به سیاست‌های چند کشور در این زمینه اشاره می‌کنیم.

آلمان: فرصت‌های شغلی مناسب، کسب تجربه شغلی بین‌المللی، سطح زندگی و فرصت‌های آموزشی، درآمد مناسب، امکان جابجایی در اتحادیه اروپا، شانس داشتن اقامت از ویژگی‌های مهم کشور آلمان است که دانشجویان را ترغیب به ماندن در این کشور می‌کند. دانشجویان بین‌المللی در آلمان ظرفیتی بالقوه برای تأمین نیروی کار آلمان هستند. شرکت‌های صنعتی بزرگ به یکی از مشتریان پروپاقرص این نوع فارغ‌التحصیلان تبدیل شده‌اند که یکی از دلایل

مهم آن، تحصیل اکثر دانشجویان بین‌المللی در رشته‌های فنی و مهندسی است. کشور آلمان بهترین شرایط ارائه خدمات اقامتی - تابعیتی را در بین کشورهای مهاجرپذیر دانشجویی دارد. در حال حاضر فارغ‌التحصیلان ۱۸ ماه پس از اتمام درس خود فرصت دارند تا به دنبال کار بگردند. شرایط اقامتی برای دانشجویان بین‌المللی به صورت زیر است:

- اجازه اقامت^{۱۸} به مدت ۱۸ ماه پس از فارغ‌التحصیلی برای جستجوی شغل؛
- اجازه اقامت تحت شرایطی همچون داشتن شغل و یا تشکیل خانواده؛
- اجازه سکونت^{۱۹} بعد از ۲ سال کار در شغلی متناسب با مدرک تحصیلی؛

مدت اقامت برای پژوهشگران دو سال است. برای فارغ‌التحصیلان آموزشی، نیمی از مدت‌زمان طول دوره تحصیل به‌عنوان مدت اقامت لازم برای اخذ مجوز اقامت محاسبه می‌شود. در موارد خاص، در صورتی که فرد مورد نظر دارای صلاحیت بالا باشد، برای مثال، افرادی همچون معلمان/استادان یا کارکنان دانشگاهی در یک موقعیت برجسته که دارای دانش تخصصی باشند، اجازه اقامت دائم با داشتن مدت اقامت کوتاه‌تر یا بدون اقامت قبلی صادر می‌شود. فارغ‌التحصیلان، پس از اقامت قانونی و معمولی، به مدت هشت سال در آلمان، مشروط به اینکه شرایط دیگر را برآورده کنند، تابعیت دریافت می‌کنند^{۲۰}. اگر دوره ادغام با موفقیت گذرانده و توسط اداره فدرال مهاجرت و پناهندگان تأیید شده باشد، این دوره به هفت سال نیز کاهش می‌یابد. اگر اقدامات ویژه ادغام در جامعه آلمان توسط فارغ‌التحصیلان

---

^{۱۸} Resident permit

^{۱۹} Settlement permit

^{۲۰} Naturalized

صورت بگیرد، به‌ویژه اثبات مهارت‌های زبانی که فراتر از «دانش کافی از زبان آلمانی» است، این دوره حتی می‌تواند به شش سال کاهش یابد.

ایرلند: افراد پس از فارغ‌التحصیلی می‌توانند از ۱۲ ماه تا ۲۴ ماه در ایرلند اقامت داشته باشند (INIS، ۲۰۱۷). فارغ‌التحصیلان در ابتدا مجوز ۱۲ ماهه دریافت می‌کنند که در صورتی که شغل مناسبی را یافته باشند، دوره ۱۲ ماهه دوم قابل تمدید است.

ترکیه: دانشجویان تحصیلات تکمیلی خارجی (کارشناسی ارشد و دکتری)، اجازه کار دانشجویی در ترکیه را دارند. فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های ترکیه پس از خروج از دانشگاه، یک سال فرصت دارند با تمدید ویزای خود برای یافتن کار اقدام کنند. در ترکیه امکان گرفتن اقامت دائم پس از ۵ سال وجود دارد.

کانادا: با دریافت ویزای تحصیلی کشور کانادا، امکان کار در دانشگاه به‌صورت پاره‌وقت، کار در خارج از دانشگاه به‌عنوان کارآموزی، دریافت اقامت دائم کانادا، کار در کانادا بعد از فارغ‌التحصیلی وجود دارد. دانشجویان بعد از اتمام تحصیل خود از ۲ تا ۳ سال اجازه کار بعد از تحصیل^{۲۱} دارند. همچنین امکان اقامت دائم پس از ۳ سال کار وجود دارد.

انگلستان: سیستم جدید مهاجرت انگلیس جهت آسان‌تر کردن اقامت دائم دانش‌آموختگان رشته‌های (علوم، فناوری، مهندسی و ریاضیات)^{۲۲} برنامه‌ریزی شده است. ویزای کار پس از تحصیل^{۲۳} شرایط را برای دانشجویان بین‌المللی برای انتقال آرام به بازار کار انگلستان فراهم

---

^{۲۱} Post graduate work permit (PGWP)

^{۲۲} STEM (science, technology, engineering and mathematics)

^{۲۳} Post-study work visa

می‌کند، این ویزا اجازه می‌دهد که دانش‌آموختگان تا ۲ سال پس از فارغ‌التحصیلی بدون نیاز به شرط حداقل حقوق یا حمایت شغلی از سوی کارفرمایان کار کنند.^{۲۴}

آمریکا: آمریکا برای کسانی که دانش‌آموخته می‌شوند یک بازه زمانی دوره کار عملی^{۲۵} اختصاص می‌دهد که تا یک سال پس از فارغ‌التحصیلی، فرد می‌تواند به صورت استخدام موقت در شغلی مرتبط با رشته اصلی تحصیلی خود کار کند. این مجوز از طریق دفتر بین المللی دانشگاه درخواست داده می‌شود و برای رشته‌های STEM این مجوز تا ۳ سال قابل تمدید است.

جدول ۸: مجوز کار پاره‌وقت و اقامت پس از تحصیل در کشورهای مختلف

کشور	اجازه کار پاره‌وقت	اجازه اقامت پس از تحصیل
ترکیه	۳۰ ساعت در هفته با محدودیت	۱ سال
ایرلند	۳۰ ساعت در هفته	۲ سال
انگلستان	۲۰ ساعت در هفته	۲ سال
آلمان	۴۰ ساعت در هفته	۲ سال
کانادا	۲۰ ساعت در هفته	۲ تا ۳ سال
آمریکا	۲۰ ساعت در هفته	۱ تا ۳ سال

سیاست‌های مهاجرتی در خدمت حفظ جمعیت مولد: به سیاست‌هایی که در رابطه با جمعیت یک کشور با توجه به میزان منابع و شرایط آن جامعه اتخاذ می‌شود، سیاست جمعیتی می‌گویند. اولین سیاست جمعیتی ایران را می‌توان برنامه کنترل رشد جمعیت کشور در سال ۱۳۴۶ دانست. نرخ رشد جمعیت ایران از نخستین سرشماری در سال ۱۳۳۵ تا شروع انقلاب

^{۲۴} [Six Benefits of the Post-study Visa for International Students \(studyin-uk.com\)](http://studyin-uk.com)

^{۲۵} Optional Practical Training (OPT)

اسلامی روندی کاهنده داشت. پس از انقلاب اسلامی سیاست‌های تشویق باروری اتفاق افتاد که موجب شد در دهه‌ی ۱۳۶۵-۱۳۵۵ رشد جمعیت روندی افزایشی پیدا کند. پس از آن از سال ۱۳۶۸ به بعد سیاست‌های تنظیم خانواده اعمال شد که باعث کاهش رشد جمعیت شد. با کاهش تعداد موالید، متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت کشور، از ۳,۹ درصد در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵، به ۱,۲۴ درصد در دوره ۱۳۹۵-۱۳۹۰ رسید.

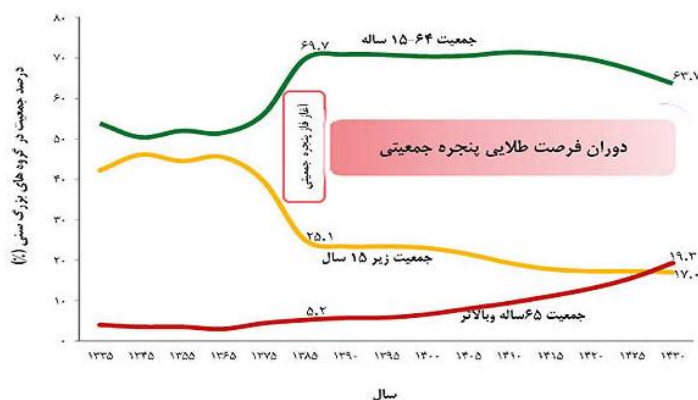
جدول ۹: سرشماری جمعیت ایران از سال ۱۳۳۵-۱۳۹۵

سال سرشماری	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
جمعیت (میلیون)	۱۹	۲۶	۳۴	۵۰	۶۰	۷۰	۷۵	۸۰
درصد رشد	-	۳,۱۳	۲,۷۱	۳,۹۱	۱,۹۶	۱,۶۲	۱,۲۹	۱,۲۴

پس از دو دهه از اجرای سیاست‌های تنظیم خانواده، در سال ۱۳۸۹، سیاست تشویق باروری، دوباره از سوی دولت مطرح گردید. در برنامه ششم توسعه نیز هدف‌گذاری برای افزایش میزان باروری کل بالاتر از سطح جانشینی یعنی ۲,۲ فرزند صورت گرفت. در بند ۱ سیاست‌های کلی جمعیت از سوی رهبری در سال ۱۳۹۳ نیز بر افزایش میزان باروری، به سطحی بالاتر از سطح جانشینی تأکید شده است. علاوه بر سیاست کنترل جمعیت در سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۰، از جمله دلایل دیگر کاهش رشد جمعیت در ایران را می‌توان بالا رفتن سطح سواد و تحصیلات زنان، افزایش هزینه‌های زندگی، تغییر نگرش افراد نسبت به فرزندآوری، افزایش سطح بهداشت، کاهش سطح مرگ‌ومیر (به‌ویژه مرگ‌ومیر نوزادان) و بالا رفتن میزان امید زندگی نام برد. روند کاهشی نرخ باروری در سال‌های اخیر زنگ هشدار را برای کارشناسان جمعیتی به صدا درآورده است.

پنجره فرصت جمعیتی: بازه زمانی که جمعیت ۱۵ تا ۶۴ ساله که به نام «جمعیت مولد اقتصادی» شناخته می‌شود؛ به حداکثر میزان خود می‌رسد. این فرصت طلایی در ایران از اواسط دهه ۱۳۸۰ شروع شده و تا دهه ۱۴۳۰ ادامه دارد.

نمودار ۱۸: پنجره فرصت جمعیتی ایران (دنیای اقتصاد)^{۲۶}

با توجه به پیش‌بینی‌های جمعیتی در مورد ایران، از دهه ۱۴۲۰ به بعد پنجره فرصت جمعیتی ایران بسته می‌شود. از دست رفتن این بازه زمانی می‌تواند برای کشور یک مسئله باشد. زیرا با پیر شدن جمعیت و بالا رفتن هزینه‌های نگهداری سالمندان و همچنین کاهش جمعیت مولد، مسائل درمانی و تأمین اجتماعی به صورت شدیدتری بروز می‌کند که می‌تواند هزینه‌های سنگینی را بر دوش دولت بگذارد. با توجه به این نکته، دولت‌ها در سراسر دنیا سیاست‌های جمعیتی را اتخاذ می‌کنند تا بتوانند جمعیت مولد خود را حفظ کنند. در کنار سیاست‌های تشویق به فرزندآوری و بالا بردن نرخ باروری نسبت به نرخ جانشینی و جلوگیری از مهاجرت جمعیت کشور به دیگر کشورها، می‌توان سیاست مهاجرپذیری را نیز یکی از سیاست‌های

^{۲۶}نگاهی به تحولات ساختار سنی و فرصت طلایی پنجره جمعیتی در ایران (donya-e-eqtasad.com)

حفظ جمعیت جوان دانست. سیاست‌های جمعیتی ابلاغ‌شده توسط رهبری، در سال ۱۳۹۳ در بند ۱۱ به این نکته اشاره داشته است: «مدیریت مهاجرت به داخل و خارج هماهنگ با سیاست‌های کلی جمعیت با تدوین و اجرای سازوکارهای مناسب.»

به طور مثال کانادا برای تبدیل کشور به محلی متنوع‌تر و چندفرهنگی برای زندگی و بهبود وضعیت اقتصادی در درازمدت مهاجر می‌پذیرد. به علت پیر شدن جمعیت کانادا و ورود به سن بازنشستگی، پذیرش مهاجران برای جبران اثرات منفی اقتصادی و مالی جمعیت مسن و نرخ باروری پایین (۱۸ درصد جمعیت در سنین ۶۵ یا بالاتر و ۱,۴ تولد نوزاد به ازای هر زن)، صورت می‌گیرد. این کشور، در حال حاضر، حدود ۱ درصد از جمعیت خود را به مهاجران اختصاص داده است. طرح سطوح مهاجرتی^{۲۷}، مهم‌ترین بیانیه مهاجرتی دولت کانادا است که گروه‌های هدف پذیرش و تعداد آن‌ها را مشخص می‌کند. مهاجران، در گروه‌های مهاجرتی اقتصادی، خانوادگی، پناهندگی و بشردوستانه قرار می‌گیرند. هدف طرح سطوح، پذیرش حدود یک میلیون و دویست‌هزار نفر مهاجر تا پایان سال ۲۰۲۳ است.^{۲۸}

جمع‌بندی

در این فصل سیاست‌های مهاجرتی گزینشی در کشورهای توسعه‌یافته معرفی گردید و ابعاد گزینش مهاجران برای استفاده از مزایای آن‌ها در کشور میزبان بررسی شد. سیاست‌های مهاجرتی گزینشی در راستای تقویت اقتصاد، کارآفرینی، ذخیره جمعیتی و اهداف بشردوستانه است. اگرچه سیاست‌های اتخاذشده توسط ایران در پذیرش آوارگان اقدامی بشردوستانه بوده

---

^{۲۷} Immigration Levels Plan

^{۲۸} [Notice – Supplementary Information for the ۲۰۲۱-۲۰۲۳ Immigration Levels Plan - Canada.ca](https://www.canada.ca/en/immigration-refugee-citizenship/services/immigration-study/immigration-levels-plan-supplementary-information-2021-2023.html)

است ولی به دلیل بعضی فعالیت‌های برنامه‌ریزی نشده مانند عدم ارائه اقامت دائم یا تابعیت و همچنین عدم ادغام اجتماعی آن‌ها در ساختار جمعیتی ایران، نمی‌توان این سیاست‌ها را گزینشی دانست هر چند در سال‌های اخیر اقداماتی در راستای جذب سرمایه‌گذاران و کارآفرینان و ارائه اقامت ویژه به این نوع مهاجران انجام شده است. توجه منسجم به نخبگان و شناسایی دانشجویان بین‌المللی (به‌خصوص دانشجویان مهاجر روزانه که موضوع این پژوهش است) به‌عنوان کسانی که ظرفیت تأثیرگذاری در آینده را دارند؛ یکی از ابعاد سیاست گزینشی است که در ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

فصل ششم:

جمع بندی و ارائه راهکار

مقدمه

مسئله پرداخت شهریه توسط دانشجویان مقیم ایران به این قرار است که دانشجویان مهاجر که دیپلم خود را در ایران دریافت کرده‌اند و کارت آمایش دارند، به محض قبولی در دانشگاه (با توجه به سیاست‌های مهاجرتی ایران) مجبور به دریافت گذرنامه هستند و روایدی که برای آن‌ها صادر می‌شود، رواید دانشجویی است. پس از اتمام تحصیل، تحویل مدرک دانش‌آموختگی با شرط زدن مهر خروج در گذرنامه فرد صورت می‌گیرد. بدین ترتیب فرد ملزم به خروج از کشور است و اجازه اقامت در ایران را ندارد. با توجه به این قانون و ضرورت خروج سریع از کشور، دانشگاه‌ها از این دانشجویان تعهد خدمت دریافت نکرده و شهریه دریافت می‌کنند. می‌توان به این نتیجه رسید که دلیل اصلی گرفتن شهریه از مهاجران اساساً مرتبط با اجبار به خروج دانشجو از کشور پس از تحصیل و همچنین موضوع اشتغال پس از تحصیل وی هست.

در گفتگو با صاحب‌نظران دلیل این امر سیاست «بازگشت» عنوان می‌شود. درحالی‌که در طول این پژوهش نشان دادیم سیاست بازگشت کسانی که سال‌ها در ایران اقامت داشته‌اند نتوانسته به اهداف خود برسد. اجبار به بازگشت فارغ‌التحصیلان به کشور خود و تحویل دادن مدرک منوط به مهر خروج از کشور، نتیجه موفقیت‌آمیزی نداشته است. ضمن اینکه با توجه به باارزش بودن این افراد، دولت باید در حفظ آن‌ها کوشا باشد. باید توجه کرد که در صورت اجبار آن‌ها برای خروج از کشور، اکثر آن‌ها به کشور افغانستان برنمی‌گردند و راهی کشور ثالث می‌شوند.

در ایران، همیشه مهاجران، افرادی محروم که نیاز به حمایت و سرپرستی دارند، به تصویر کشیده شده‌اند و هیچ‌گاه نگاه حکومت به مهاجران، به‌عنوان کسانی که می‌توانند برای جامعه ایران مفید باشند، نبوده است. تنها منفعت متصور، برگشت آن‌ها به کشور خودشان و حضور فعال در مناصب دولتی و راهبردی است که متأسفانه در بیست سال گذشته نتیجه مؤثری نداشته است. ضمن اینکه گرفتن شهریه از آن‌ها شرایط خروج آن‌ها را به‌سوی کشورهای اروپایی و آمریکایی تسهیل می‌کند. درحالی‌که این افراد می‌توانند منافع اجتماعی و اقتصادی برای ایران داشته باشند و برای کشور منفعت شبکه‌سازی بین‌المللی و تأثیر از راه دور (دیاسپورایی) داشته باشند.

ارائه راهکار جایگزین دریافت شهریه ۸۰ درصد از دانشجویان روزانه

اگر مراحل تحصیل را در آموزش عالی به سه مرحله کلی پذیرش، تحصیل و دانش‌آموختگی دسته‌بندی کنیم؛ در ابتدای امر به نظر می‌رسد که دریافت ۸۰ درصد شهریه از دانشجویان مرتبط به مرحله تحصیل فرد باشد، اما همان‌طور که در فصول قبل بررسی کردیم این موضوع ریشه در مرحله دانش‌آموختگی دارد. تأکید بر خروج قطعی دانش‌آموختگان از ایران پس از تحصیل و عدم توجه به نخبگی آن‌ها و یکسان دانستن آن‌ها با دیگر مهاجران و شرایط سخت دریافت پروانه اشتغال باعث شده است که آن‌ها نتوانند به دانشگاه تعهد خدمت بدهند و در نتیجه مجبور به پرداخت شهریه هستند.

سیاست‌گذار از جهتی با رویکردی مثبت نسبت به مهاجران و تفاوت قائل شدن با دیگر دانشجویان بین‌المللی برای کاهش فشار مالی، میزان ۸۰ درصد شهریه شبانه از آن‌ها دریافت می‌کند. این سیاست شاید در نگاه اول منافع همه ذی‌نفعان را لحاظ کرده باشد ولی اگر

عمیق‌تر به موضوع نگاه شود منافع بلندمدت ایران و بهره‌مندی از نخبگی را لحاظ نکرده است. چراکه این افراد در صورت فارغ‌التحصیلی سه انتخاب دارند (مهاجرت مجدد به افغانستان، مهاجرت به یک کشور سوم که عموماً کشورهای اروپایی است و یا ماندن در ایران). در سال‌های گذشته به‌خصوص ۲۰ سال گذشته (از سال ۸۰ به بعد با سقوط طالبان) با توجه به بر سرکار بودن دولت متمایل به آمریکا و کشورهای غربی در افغانستان، ایران نتوانست از حضور دانش‌آموختگان افغانستانی در بدنه دولت، بهره کافی را ببرد. همچنین بسیاری از افغانستانی‌های نخبه‌ای که از ایران خارج شده‌اند، به‌سوی کشورهای اروپایی متمایل بوده‌اند (ضمن اینکه هیچ آماری از میزان بازگشت دانش‌آموختگان مهاجر به کشور خود وجود ندارد). در ادامه پیشنهادهایی برای ایجاد فضایی برای بهره‌برداری بهتر از فرصت‌های ایجادشده ارائه می‌شود.

- مهاجران افغانستانی مقیم، با ایجاد تنها یک محدودیت در هنگام تحویل مدرک دانشگاهی، محل سکونت خود را تغییر نمی‌دهند (در این ۴۰ سال با اعمال محدودیت‌های بیشتر حاضر به ترک کشور ایران نبوده‌اند) و این محدودیت تنها مانعی برای زندگی مفیدتر فرد و افزایش ناامنی برای زندگی در ایران است. کنار گذاشتن سیاست بازگشت، به‌ویژه برای قبول‌شدگان کنکور روزانه، می‌تواند اولین اقدام در جهت اصلاح سیاستی ایران در قبال مهاجران افغانستانی باشد.
- اولویت مهاجران نخبه بیشتر از اینکه حمایت مالی باشد، داشتن مجوز اشتغال در حین تحصیل و پس از تحصیل است.
- دانش‌آموختگان روزانه دانشگاه‌های ایران (ایرانی)، کمترین آمار بیکاری را در سطح فارغ‌التحصیلان از کلیه دانشگاه‌ها دارند و پتانسیل بالایی برای کارآفرین شدن دارند. این افراد

به دلیل توانمندی و تلاش مستمر خود، جزء نخبگان جامعه محسوب می‌شوند و برای توسعه و پیشرفت جامعه و حل مسائل پیچیده بسیار مفیدند. متأسفانه، مهاجران فارغ-التحصیل از بهترین دانشگاه‌های ایران به دلیل مشکلات قانون کار به راحتی نمی‌توانند در بازار کار ایران در مشاغل مربوط به رشته تحصیلیشان مشغول به خدمت شوند و به همین دلیل یا خانه‌نشین می‌شوند، یا به صورت غیررسمی کار می‌کنند و یا اینکه به کشورهای غربی مهاجرت می‌کنند. درحالی‌که محدودیت اشتغال برای این افراد به سود اشتغال دیگران نخواهد بود و از دست رفتن شایستگی نخبگان در کار به راحتی قابل جبران نیست. موفقیت نخبگان مهاجر، در ارزش آفرینی برای کشورهای مهاجرپذیر اروپایی مؤید این ادعاست. توصیه می‌شود شرایط اشتغال پس از تحصیل این افراد نخبه که تعداد آن‌ها در اندازه‌ای نیست که برای بازار کار جوانان ایرانی مزاحمت ایجاد کند، تسهیل شود.

- با رفع اجبار خروج از کشور برای گرفتن مدرک، دانشگاه می‌تواند از دانشجویان مهاجر، مثل دیگر دانشجویان تعهد خدمتی بگیرد و مسئله دریافت شهریه از این افراد به صورت کلی حل شود.
- تغییر رویکرد و دیدگاه از اینکه مهاجران مصرف‌کننده و خدمت‌گیرنده هستند، به اینکه مهاجران نخبه می‌توانند مشکلات و مسائل جامعه ایران را حل نمایند.

اقدامات مشخص سازمان‌های مجری

تصمیم «دریافت شهریه از دانشجویان روزانه» به پشتوانه سیاست‌هایی بوده است که خود مشمول مرور زمان شده‌اند و تغییر کرده‌اند ولی این تصمیم با اینکه خاصیت اصلی خود را از دست داده، همچنان تغییر نکرده است. لذا پیشنهادهای زیر برای سازمان‌های مختلف ارائه می‌شود.

اداره کل اشتغال اتباع خارجی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی

- تسهیل شرایط کاری ویژه (صدور پروانه کاری ویژه) برای دانش‌آموختگان نخبه مهاجر (پذیرفته‌شدگان روزانه در کنکور)؛
- صدور بخشنامه‌ای از جانب این اداره‌مبنی بر اینکه شرایط صدور پروانه کار برای نخبگان روزانه پذیرفته‌شده، تسهیل گردد؛
- استثنا کردن نخبگان مهاجر از ممنوعیت کار دانشجویی.

امور کنسولی (وزارت امور خارجه و وزارت کشور)

- عدم لزوم درج مهر خروج در گذرنامه این نوع دانش‌آموختگان،
- اعطای اقامت ویژه (به‌اندازه مدت‌زمان تحصیل) به این نوع فارغ‌التحصیلان برای تسهیل در دریافت مجوز اشتغال و انجام تعهد خدمت به ایران در ازای بهره‌مندی از تسهیلات تحصیل رایگان؛

پیشنهادهایی برای آموزش عالی

با توجه به اینکه ذی‌نفع اصلی و متولی اصلی دانشجویان، وزارت علوم است، پیگیری کنار گذاشتن این سیاست شکست‌خورده، مهم‌ترین اقدامی است که این وزارتخانه باید انجام دهد و به‌طور مشخص سازمان امور دانشجویان باید برای رفع مشکلات دانشجویان با دیگر دستگاه‌ها در تعامل باشد.

- تأسیس اداره دانش‌آموختگان دانشجویان غیرایرانی در سازمان امور دانشجویان برای پیگیری منافع دانش‌آموختگان مهاجر و ارزیابی طرح بازگشت دانشجویان مهاجر به کشور خود؛
- سازمان امور دانشجویان به‌عنوان متولی تسهیل شرایط دانشجویان، پیش‌قدم شده و با دستگاه‌های ذی‌ربط هماهنگی‌های لازم را جهت اتخاذ تصمیمات جدید (اقامت ویژه، تضمین و دریافت پروانه کار) صورت دهد؛
- رسیدگی به مسئله نخبگان مهاجر در شورای راهبردی دانشجویان بین‌المللی در زمینه مجوز کار دانشجویی؛
- تخفیف شهریه، بورس تحصیلی، یافتن منابع حاصل از حمایت مالی برای این افراد یکی از اقداماتی است که می‌تواند نفرات محدودی را تحت حمایت قرار دهد.

جمع‌بندی

دریافت شهریه از دانشجویان روزانه مهاجر نه تنها منفعت مالی و اقتصادی قابل توجهی برای دانشگاه‌ها ندارد بلکه باعث از دست رفتن اعتماد این نخبگان به داشتن آینده‌ای مؤثر در کشور می‌شود. ساختار بروکراتیک دستگاه‌های اجرایی باعث عدم توجه به این فرصت‌های جدید می‌شود و عدم همگرایی نهادهای بالادستی باعث شده است که در نگاه‌های کلان به فرصت‌های این مهاجران نخبه توجه نشود. تأسیس نهاد اداره دانش‌آموختگان دانشجویان غیرایرانی برای پیگیری تسهیل دریافت اقامت ویژه، کار پاره‌وقت، تضمین پروانه کار پس از تحصیل و... می‌تواند مؤثر باشد.

منابع

منتظر غلامعلی، ناظمی امیر، موسوی نسب محسن. (۱۳۹۱). پیامدهای بازاندیشی در مفهوم نخبگی، سیاست علم و فناوری، سال پنجم، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۱

چیت‌ساز زاده، امیرحسین (۱۳۹۹). زیست نخبگان علمی و کارآفرینان بین‌المللی در ایران: بررسی چالش‌ها و ارائه راهکارها. کتاب‌سرای مهاجرت دیاران، تهران

حقیقت‌طلب، پیمان (۱۳۹۸)، بازگشت: بررسی آمار مهاجران بدون مدرک افغانستانی در ایران، کتاب‌سرای مهاجرت دیاران، تهران

خورسندی طاسکوه، علی. (۱۳۹۶). آموزش عالی بین‌المللی استراتژی‌ها و شرایط امکان، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران

نصر اصفهانی، آرش. (۱۴۰۰). در خانه برادر: پناهندگان افغانستانی در ایران. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات. تهران

نریمانی میثم، میرزایی صابر. (۱۳۹۲). تأملاتی در طراحی سازوکارهای اقتصادی اجتماعی با تأکید بر حوزه سیاست‌گذاری عمومی. مهکامه. تهران

رصدخانه مهاجرت ایران. (۱۴۰۰). سالنامه مهاجرتی ایران ۱۴۰۰. انتشارات دانش بنیان فناور.

سازمان سنجش، دفترچه راهنمای انتخاب رشته آزمون سراسری قابل‌دسترس در سایت: academics.ut.ac.ir

Andtecol H. A. Cobb-Clark D. J. Trejo (۲۰۰۴), Selective immigration policy in Australia, Canada and the united states,

OECD (۲۰۱۲), Education at a Glance ۲۰۱۲: OECD Indicators, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en>

دریافت ۸۰ درصد شهریه از دانشجویان مهاجر در دوره روزانه دانشگاه‌ها، یکی از سیاست‌های آموزشی مرتبط با مهاجران است که از اواخر دهه ۸۰ در قالب «شیوه‌نامه ثبت‌نام دانشجویان غیر ایرانی» اجرا می‌شود. هدف از این پژوهش، بررسی عمیق دلایل، نتایج و اثرات این سیاست آموزشی است. در فصل اول و دوم این گزارش برای شناخت بهتر صورت مسئله و جوانب آن، اسناد و دستورات عمل‌های مربوط به پذیرش دانشجویان در سه دهه گذشته و آمار شرکت‌کنندگان و پذیرفته‌شدگان مهاجران در آزمون‌های سراسری در شش سال اخیر، مطالعه و بررسی می‌گردد. در فصل سوم، برای فهم دقیق از علل ریشه‌ای دریافت شهریه از قبول‌شدگان دوره روزانه، ضمن انجام مصاحبه‌های عمیق با ذی‌نفعان گوناگون این موضوع و تحلیل اسناد و شواهد موجود، سعی می‌شود، روایتی جامع، قابل قبول، مستند و مبتنی بر شواهد در مورد تصمیم مذکور ارائه گردد. در فصل چهارم...

دانشگاه صنعتی شریف
پژوهشکده سیاست‌گذاری

برنامه آفاق

دیاران

تهیه و تنظیم:

برنامه آفاق (برنامه‌ای با همکاری پژوهشکده سیاست‌گذاری دانشگاه صنعتی شریف و انجمن دیاران)

www.afaghprogram.ir

afagh.program